

Kosztolányi Dezső Tehetséggondozó Gimnázium

Szabadka, Fasizmus áldozatainak tere 21.

Érettségi dolgozat történelemből
Bizánc hanyatlása és bukása

Mentor:

Dr. Mészáros Zoltán

Tanuló:

Tóth Szilárd, IV. A

Szabadka, 2010. május 19

Tartalomjegyzék

1. Bevezető.....	2
2. Historiográfiai összefoglaló	2
3. A birodalom útja a kisállamiság felé	3
3.1 Az 1204-es bukás	4
3.2 Harc a birodalom felújításáért	6
3.3 VIII. (Palaiologosz) Mihály	8
3.4 II. Andronikosz.....	11
3.5 Végeláthatatlan belharcok (II. Andronikosztól V. Jánosig).....	13
3.6 A törökök (szeldzsukok, oszmánok)	18
3.7 Velence, Genova és a Szerb-birodalom szerepe	19
3.8 A kisállam vergődése (V. Jánostól XI. Konstantinig).....	21
4. Konstantinápoly eleste	26
4.1 Bizánc ostromai.....	26
4.2 Bizánc belső viszonyai 1453 előtt.....	27
4.3 II. Mehmed, felkészülés az ostromra	28
5. Az ostrom.....	31
5.1 Kezdeti összecsapások	31
5.2 Harc a tengeren.....	32
5.3 Kiújuló harcok a szárazföldön, a végső roham	34
5.4 A város feldúlása.....	36
5.5 A többi bizánci terület elfoglalása.....	37
6. Következtetések	38
7. Bizánc hanyatlásának kronológiája.....	39
8. A felhasznált irodalom jegyzéke.....	42

1. Bevezető

Kr.u. 395-ben I. Theodosius, az egységes Róma utolsó császára, felosztotta birodalmát két fia között Kelet- és Nyugatrómai-birodalomra. Ez mérföldköve volt az ősi város hosszú hanyatlásának, s egyben egy új, keleti hatalom, Konstantinápoly felemelkedésének. Róma elbukott a népvándorlás forgatagában, s noha Bizánc egészen a XIII. századig meg tudta őrizni birodalmi pozícióját, idővel az ő fénykorának is leáldozott.

A római világ utolsó ékköve, Trapezunt azonban csak 1461-ben bukott el, s természetesen nem is szándékozom bemutatni az idáig vezető utat annak teljes terjedelmében. Munkámban mindössze a végső szakaszra, a Palaiologoszok, Bizánc utolsó, s egyben leghosszabb uralmú dinasztiájának korára, valamint az azt lezáró, Konstantinápoly 1453-as ostromára koncentrálnék. Átfogó, a kellő részletességet s a tárgyi objektivitást nem nélkülöző elemzést szeretnék nyújtani Bizánc agóniájáról, melyben kitérnék mind a kül- és belpolitikai tényezőkre, melyek hatására a birodalom végleg összeomlott. Ugyancsak helyet kaptak az egyes császárok jelentősebb intézkedései, s a Bizáncot körülvevő ellenséges, olykor barátságos hatalmak beavatkozásai, s annak elemzése, hogy vajon miben járultak hozzá a birodalom vesztéhez. Mindemellett részletesen szeretném bemutatni Konstantinápoly 1453-as ostromát, hétről-hétre követve annak eseményeit, valamint az azt követő időszak sajátosságait.

2. Historiográfiai összefoglaló

Munkám írása során összesen hét szakirodalmi művet használtam fel, ezek: Louis Bréhier: Bizánc tündöklése és hanyatlása¹, Dragan Brujić: Vodič kroz svet Vizantije od Konstantina do pada Carigrada², Šarl Dil: Istorija Vizantijskog Carstva³, Mišel Kaplan: Vizantija⁴, Georg Ostrogorsky: A Bizánci Állam története⁵, Steven Runciman: Konstantinápoly eleste 1453⁶, valamint az Oksfordska Istorija Vizantije⁷.

¹ Bréhier, Louis: Bizánc tündöklése és hanyatlása Bizantológiai Intézeti Alapítvány, Budapest, 1997

² Brujić, Dragan: Vodič kroz svet Vizantije od Konstantina do pada Carigrada, Dina, Beograd, 2005

³ Dil, Šarl: Istorija Vizantijskog Carstva, Logos Art, Beograd, 2008

⁴ Kaplan, Mišel: Vizantija, Clio, Beograd, 2008

⁵ Ostrogorsky, Georg: A Bizánci Állam története, Osiris kiadó, Budapest, 2003

⁶ Runciman, Steven: Konstantinápoly eleste 1453, Osiris kiadó, Budapest, 2000

⁷ Oksfordska Istorija Vizantije, Dereta, Beograd, 2004

Természetesen mind sokban hozzájárult dolgozatom elkészültéhez, elsődleges forrásként mégis Ostrogorsy és Bréhier műveit említeném meg. Igen komoly, nyomokban ugyan egymástól eltérő leírást nyújtanak Bizánc teljes történelméről, így az általam megcélzott 1204-től kezdődő periódusról is. Sajnos mindkét könyv szűkszavú írást tartalmaz az 1453-as eseményekről, ám ezt az űrt betöltötte Steven Runciman Konstantinápoly eleste 1453 című műve. Mindemellett a többi kiadvány, így Dragan Brujić, Charles Diehl, Michel Kaplan s az oxfordi kiadó könyvei elsősorban a dolgozatom végén található kronológia megírásához, s az egyes bizánci dinasztiák feltérképezéséhez szolgált anyaggal. Ezeknek tényeknek a tükrében nagy hálával tartozom a szerzőknek, akik alapot szolgáltatottak munkámhoz.

3. A birodalom útja a kisállamiság felé

Az 1071-es manzikerti kudarcot követően Bizáncban megkezdődött a fokozatos leépülés.⁸ A szeldzsuk-törökök meghódították a birodalom szívéét, Kis-Ázsiát, ahol egykoron a császárok a hadsereg magját toborozták. Noha az elveszett területek egy része a Komnénonoszok idején visszatért, Bizánc már soha sem tudta visszaszerezni régi fényét. Lassan, de biztosan közeledett a katasztrófa felé, ám az események nem várt fordulatot vettek az 1204-es esztendőben. A katonailag és gazdaságilag siralmas helyzetű birodalmat⁹ elérte az összeomlás.

1. ábra: Bizánc, I. Mánuel idején¹⁰

⁸ Bréhier, Louis: Bizánc tündöklése és hanyatlása, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest, 1997, 292. old.

⁹ Bréhier, Louis: Bizánc tündöklése és hanyatlása, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest, 1997, 342. old.

¹⁰ http://hu.wikipedia.org/wiki/Biz%C3%A1nci_Birodalom

3.1 Az 1204-es bukás

1198. január 8-án új pápa került a római katolikus egyház élére: III. Ince.¹¹ Hatalomra jutása után, elődeihez híven, meghirdetett egy új, immáron negyedik keresztes hadjáratot, melynek célja, akár a korábbi háromé, Palesztina, a Szentföld felszabadítása lett volna. Noha a korábbi próbálkozások (az első, a második és a harmadik) mind csupán mérsékelt sikereket hoztak, a nyugati keresztény világ nem habozott felvenni a keresztest, s csakhamar válaszolt a pápa felhívására. Az újabb expedíció ötlete Franciaországban és a Német-római-birodalomban volt a legnépszerűbb, ám ezúttal nem királyok, sokkal inkább a nemesek vállalkoztak a hadjáratban való részvételre.

Kivételt képez Sváb Fülöp¹², aki VI. Henrik¹³ nyomdokaiba lépett Bizánc-ellenes politikájával. Támogatta II. (Angelosz) Izsák¹⁴ bizánci trónkövetelőt, III. Alexiosz¹⁵ császárral szemben, mivel családja régi vágyát szerette volna beteljesíteni: megszerezni Konstantinápoly trónját. Ezt a súlyos politikai nyomást a császár azzal próbálta enyhíteni, hogy megkísérelte megnyerni III. Ince jóindulatát. A pápa azonban csakis azon feltételek mellett ment volna bele egy esetleges szövetségbe, ha a keleti, ortodox egyház egyesül a katolikussal, valamint, ha III. Alexiosz keresztes hadjáratot vezet Palesztinába. A császár felvetette egy egyetemes zsinat ötletét, ám ezzel elkésett: 1202 júliusában már Velencében gyülekezett, a főleg németekből és franciákból álló keresztes had.¹⁶ Ennek vezéréül Montferrati Bonifácot¹⁷ választották, még 1201 szeptemberében. Mivel el akarták kerülni a hosszú szárazföldi utat, úgy döntöttek, hogy a tengeri utat választják. Velence nem késlekedett a megkövetelt hajóhad kiállításával. Ígéretet tett arra, hogy elszállítja a csapatokat Egyiptomba, egy meghatározott pénzüsszegért. Amikor azonban megérkezett a sereg, problémák léptek fel: a várakozásokhoz képest a létszám alacsony volt, s a keresztesek nem tudták előteremteni a velencei hajók bérét. Ekkor a dózse, Enrico Dandolo, új ötlettel állt elő: Velence hajlandó elengedni azt az összeget, amellyel még tartoztak a keresztesek, amennyiben azok segítenek visszafoglalni Zára (Zadar) városát a Magyar Királyságtól.¹⁸

¹¹ III. Ince: a katolikus egyház 176. pápája, 1198-1216.

¹² Sváb Fülöp (1177-1208): sváb gróf és német király.

¹³ VI. Henrik (1165-1197): német-római császár (1191-1197), Szicília királya (1194-1197)

¹⁴ II. Izsák (1156-1204) : bizánci császár (1185-1195), (1203-1204).

¹⁵ III. Alexiosz (1153-1211): bizánci császár (1195-1203)

¹⁶ Ostrogorsky, Georg: A Bizánci Állam története, Osiris kiadó, Budapest, 2003, 352.old

¹⁷ Montferrati Bonifác (1150-1207): Montferrat örgrófja, az első keresztes hadjárat vezére.

¹⁸ Ostrogorsky, Georg: A Bizánci Állam története, Osiris kiadó, Budapest, 2003, 352.old

Vonakodva ugyan, de Montferrati Bonifác belement az alkuba. Ezzel a negyedik keresztes hadjárat elvesztette régi vallási jellegét, és azt kereskedelmi arcútra cserélte.

Zára városa korábban velencei ellenőrzés alatt állt, azonban 1181 óta függetlenedett Velencétől, és a Magyar Királysággal kötött szövetséget. A tengeri köztársaság egyértelművé tette, hogy vissza akarja szerezni, s a keresztes had nem sokat tehetett, engednie kellett a követeléseknek. A sereg közeledtére Zára lakosai kitették a feszületet a város falaira, s ezzel egyidőben a magyar király, I. Imre megígérte, hogy csatlakozik a keresztes hadjáratához. A pápa üzenetet küldött Monferrati Bonifácnak, melyben kitagadással fenyegette, s megtiltotta neki, hogy bármiféle keresztény területre támadjon.¹⁹ Az üzenet nem jutott el a csapatokhoz, melyek 1202. november 12-én bevették Zárát. A sereg az év telét itt töltötte. Ekkor megérkeztek Sváb Fülöp és II. (Angelosz) Izsák fiának, a majdani IV. Alexiosznak²⁰ a követői, akik hamarosan szövetséget kötöttek az expedíció vezetőivel. A keresztesek nem haboztak engedni IV. Alexiosz követeléseinek, hiszen ez jelentős anyagi és katonai támogatást ígért a segítségért cserébe. Azt kérte, hogy fosszák meg trónjától III. Alexiosz bizánci császárt, s helyére II. Izsákot segítsék. Noha egyesek elpártoltak, a keresztesek többsége készségesen belement az egyezésbe. Ezzel eldőlt a már évek óta válságos helyzetű Konstantinápoly sorsa. Velence különös lelkesedéssel fogadta a tervet, hiszen az 1182-es konstantinápolyi idegenellenes zavargások (a külföldi lakosok tömeges mészárlása) óta megromlottak a kapcsolatai Bizánccal.²¹ Mindenáron vissza akart vágni.

Zára elhagyása után a keresztes had rövid ideig Korfu szigetén állomásozott, nem sokkal később, május 24-én azonban elindult a Bizánci-birodalom fővárosa felé. Alig egy hónappal később, június 24-én már Konstantinápoly falai alatt horgonyozott a flotta.²² III. Alexiosz császár nem sokat tehetett a keresztes had megállítására. Csekély védereje július 17-én összeroppant, ő maga pedig menekülésre kényszerült. Konstantinápoly, a theodosiusi falak felhúzása óta először esett idegen kezekbe. II. (Angelosz) Izsák immáron másodsorra Bizánc trónján ült, ezúttal azonban maga mellé vette fiát, IV. Alexiosz néven, társcsászáru.

A helyzet rendezettnek tűnt mindaddig, míg ki nem derült, hogy az új császár képtelen az ígért pénzösszeg előteremtésére. A császárság gazdasági helyzete már hosszú ideje

¹⁹ Bréhier, Louis: Bizánc tündöklése és hanyatlása, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest, 1997, 352. old.

²⁰ IV. Alexiosz (1182-1204): bizánci császár (1203-1204)

²¹ Bréhier, Louis: Bizánc tündöklése és hanyatlása, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest, 1997, 339. old.

²² Ostrogorsky, Georg: A Bizánci Állam története, Osiris kiadó, Budapest, 2003, 353. old.

síralmas volt, s a legcsekélyebb esély sem állt fenn a keresztetek követeléseinek teljesítésére. IV. Alexiosz menekülni próbált, ám időközben (1204. február 5.) felkelés tört ki Konstantinápoly falai között, melyet Dukasz Murtzuphlos Alexiosz²³ robbantott ki. Hatalmába kerítette a várost, elfogatta II. (Angelosz) Izsákot, s fiát, IV. Alexioszt. Az előbbi hamarosan meghalt a börtönben, míg fiát a felkelők azonnal kivégezték. V. Alexiosz néven Bizánc új uralkodót kapott.

A keresztetek, hogy elkerüljék a helyzet további súlyosbodását, ismét megostromolták a várost. 1204 április 12-én a sereg ismét bevonult a császárvárosba, ám ezúttal azt saját magának foglalta el, nem pedig egy másik bizánci család tagjának. Az ostromot követően három napig tartó fosztogatás következett.²⁴

3.2 Harc a birodalom felújításáért

Az 1204-es bukással tetőzött az I. (Komnénosz) Mánuel (1143-1180) halála óta tartó fokozatos hanyatlás, s a birodalom történelmi jelentőségű mélypontra süllyedt. Az újonnan kialakuló államszervezet tovább mélyítette a problémákat, s a birodalom területén teljes káosz uralkodott. Egy egységes hatalom helyett kicsiny államok jöttek létre. A Márvány-tenger medencéjében, Konstantinápoly központtal megalakult a Latin-császárság, melynek élére I. Balduin²⁵, flandriai gróf került. Thrákia, Thesszália és Makedónia egy részén megalakult a Thessalonikéi Királyság, melyet Montferrati Bonifác, a keresztetek egyik vezére kormányzott. A déli görög területeken további frank hatalmak, az Athéni Hercegség és az Akháj Despotátus alakultak. Ezek a látszólag erős keresztetes hatalmak azonban csak névleg váltak a térség uraivá. A negyedik keresztetes hadjáratban szerzett birtokai révén, Velence ellenőrzése alá tudta vonni az egész Égei- Adriai- és Fekete-tengert, s így függésbe tudta hozni a keresztetes uralkodókat. A tengeri köztársaság hatalmába került Kréta, Naxos, a Jón-szigetek, Herakleia, Gallipoli, s kis híján még Epeirosz is, valamint minden fontosabb kikötő.²⁶

²³ Dukasz Murtzuphlos Alexiosz (1140-1205): bizánci császár (1204)

²⁴ Ostrogorsky, Georg: A Bizánci Állam története, Osiris kiadó, Budapest, 2003, 354.old

²⁵ I. Balduin (1171-1205): a Latin-császárság első uralkodója (1204-1206)

²⁶ Bréhier, Louis: Bizánc tündöklése és hanyatlása, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest, 1997, 358.old

2. ábra: Bizánc 1204-ben²⁷

Egyes területek ugyan érintetlenek maradtak, de még most is, amikor az egység leginkább szükségeltetett volna, a bizánciak részéről teljes

szétforgácsolódás volt tapasztalható. A birodalom területén számtalan terület jelentette ki függetlenségét, ám ezek közül csak három maradt fenn: a Nikaiai-császárság Kis-Ázsia északnyugati részén, a Trapezunti-császárság Kis-Ázsia északkeleti részén, valamint az Epeiroszi-despotátus, a Balkán-félsziget délnyugati részén. Mindezek közül Nikaia volt a legkiemelkedőbb, melynek élére I. Theodórosz Laszkarisz²⁸ került, az az ember, akit közvetlenül az ostrom után császárrá választottak. Nikaiában letelepedve, 18 éves uralkodása alatt (1204-1222) megszilárdította hatalmát, s magát a bizánci császárok jogos örökösének tekintve, megkezdte a harcot a frank hódítók ellen. Utódja, III. (Dukasz Batatzész) János²⁹ (1222-1254), átkelt Európába, s hamarosan visszafoglalta Thrákia és Makedónia egy részét. Zseniális politikálásával el tudta érni, hogy halálakor utódára, II. Theodóroszra³⁰, egy szilárd, erős állam szálljon. A Nikaiai-császárságban ekkorra már életképes gazdaság alakult ki, s a császároknak állandó, biztos jövedelme volt. II. Theodórosz (1254-1258) váltakozó hadiszerencsével küzdött európai ellenfelei ellen, elsősorban az új latin császár, II. Balduin³¹ ellen. Noha uralkodása idején Nikaia egyes területeket elvesztett az eddigi szerzeményeiből, továbbra is a térség egyik legerősebb államhatalma volt.

²⁷ http://hu.wikipedia.org/wiki/Biz%C3%A1nci_Birodalom

²⁸ I. Theodórosz (1174-1222): nikaiai császár (1206-1222)

²⁹ III. János (1192-1254): nikaiai császár (1222-1254)

³⁰ II. Theodórosz (1221-1258): nikaiai császár (1254-1258)

³¹ II. Balduin (1217-1273): a Latin-császárság utolsó uralkodója (1228-1273)

A Nikaiai-császárságot fennállásának első, valamivel több, mint fél évszázada alatt elsőrendű uralkodók irányították³². Ezek a császárok részben azért tudták fenntartani hatalmukat, mert támogatta őket az ikonioni, török szultán, akinek szintén érdeke volt a keresztések visszaszorítása. Noha Konstantinápoly még mindig latin kézben volt, s Velence szinte teljes egészében fenn tudta tartani dominanciáját, Kis-Ázsiában létrejött egy olyan szilárd államhatalom, mely a görög ellenállás központjává vált.

3.3 VIII. (Palaiologosz) Mihály

1258-ban meghalt II. (Laszkarisz) Theodórosz, s csupán egy gyermeket, IV. Jánost, hagyott maga után örökösül. Még halála előtt gondosan előkészítette fia uralkodását a főurak feleskésítésével. Régensnek Geórgiosz Muzalon³³ jelölte ki.³⁴

Noha II. Theodórosz biztosnak érezte a helyzetet, a valóságban Muzalon rendkívül népszerűtlen volt a nikaiai főurak körében. Észlelvén ezt, kérelmezte, hogy mást, áltáluk megbízhatóbbnak vélt embert ültessenek helyébe. Ekkor tért vissza a II. Theodórosz idején kegyvesztett Palaiologosz Mihály³⁵. Biztatta Muzalont, hogy tartsa meg a hatalmát, s miután ez ebbe belement, frank zsoldosokat bérelt fel megöletésére. Mindenki tisztában volt vele, ki állt a merénylet hátterében, így amikor a Palaiologosz nem sokkal később pályázott a régensi címre, senki sem mert ellenjelöltként fellépni. Ez a mozzanat a majdani VIII. Mihály erőszakos magatartásának kezdetét jelentette. Hamarosan megkapta a megasz dux³⁶ címet, majd azt követően deszpotésszé³⁷ választották, sőt az állami kincstár kulcsait is neki adták. Ezzel, mint IV. János névleges védelmezője, gyakorlatilag egyeduralkodóvá vált.³⁸ Igyekezett rávenni Arszeniosz pátriárkát, aki a törvényes császár gyámja volt, hogy koronázza császárrá: úgy vélte, csakis akkor lehet a gyermek teljes biztonságban, ha a császári teendőket magára vállalja. Arszeniosz³⁹ kénytelen volt engedni a Palaiologosz követeléseinek, s 1259. január 1-jén VIII. Mihályt császárrá koronázta Nikaiaiban. Hamarosan

³² Bréhier, Louis: Bizánc tündöklése és hanyatlása, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest, 1997, 355. old.

³³ Geórgiosz Muzalon (1220-1258): IV. János gyámja (1258)

³⁴ Bréhier, Louis: Bizánc tündöklése és hanyatlása, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest, 1997, 370. old

³⁵ VIII. Mihály (1224-1282): bizánci császár (1259-1282)

³⁶ Megasz dux: állami főméltóság, katonai vezető, később adminisztrátor.

³⁷ Deszpotész: állami főméltóság, a császár után a második legmagasabb rang.

³⁸ Bréhier, Louis: Bizánc tündöklése és hanyatlása, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest, 1997, 370. old

³⁹ Arszeniosz (1200-1273): bizánci pátriárka

fény derült az új császár cselszövésére: IV. Jánost⁴⁰ egy kastélyba deportálta. Az elárult Arseniosz kolostorba vonult, s hamarosan új pátriárka lépett helyébe, Niképhorosz, epheszoszi metropolita.

VIII. (Palaiologosz) Mihály első céljának Konstantinápoly visszavételét tekintette. Flottával nem rendelkezvén, 1261. március 13-án Nüphaionban szövetséget kötött a birtokaitól (Velence által) megfosztott Genovával. Bizánc kötelezte magát arra, hogy területeket adományoz a genovaiaknak, városnegyedet a császárvárosban, továbbá különböző kereskedelmi engedményeket és szabad mozgásteret a birodalom egész területén.⁴¹ Ezzel Bizánc ellensúlyozni tudta Velence túlerejét, s úgy tűnt, remek „üzletet” kötött.

Konstantinápoly visszavétele azonban egészen másképpen esett meg: VIII. Mihály egy csapattestet küldött a bolgár határra, Alexiosz Sztratégopulosz⁴² vezetésével. Ennek egyik járőre közel ment a városhoz, s kapcsolatba került a helyi lakosokkal. A már évek óta rendkívül nagy szegénységben élő emberek hajlottak arra, hogy beengedjék a katonákat, s 1261. július 25-én a hadvezér bevonult a városba.⁴³ II. Balduinnak menekülnie kellett. Pontosan egy hónappal később, augusztus 15-én a császár is megérkezett a már 57 éve idegen kézben lévő fővárosba. Itt, a Hagia Sopiában ismét megtartották a koronázását.⁴⁴

Birodalmát részlegesen ugyan, de helyreállítván, azonnal biztosította hatalmát: megvakíttatta az ifjú IV. Jánost, 1266 szeptember 14-én pedig egy pártfogoltját, Iószéphet⁴⁵ ültette a pátriárkai székbe. Hozzálatott a császárváros újjáépítéséhez, s ahhoz az élénk diplomáciai tevékenységhez, mely meghatározta egészen 1282-ig tartó uralkodását. 1262-ben szerződéssel megszerezte Guillaume de Villehardouintól⁴⁶ Müsztraszt és Morea déli részét, olyan erődöt szerezvén, mely később Bizánc erejének egyik fő bázisa lesz. VIII. Mihály külpolitikájának fő eleme azonban a következő volt: meg akarta óvni birodalmát egy újabb görög-ellenes keresztes hadjáratától.⁴⁷ Ez szorosan összefüggött azzal a törekvésével, hogy rá akarta bírni a bizánci papságot a Rómával való únióra. Próbálkozásai érthetőek voltak, főként az 1204-es események tükrében. Azonban volt egy sokkal kézzelfoghatóbb veszély is.

⁴⁰ IV. János (1250-1305): nikaiai császár (1258-1261)

⁴¹ Bréhier, Louis: Bizánc tündöklése és hanyatlása, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest, 1997, 372. old

⁴² Alexiosz Sztratégopulosz (?-1275?): bizánci hadvezér

⁴³ Bréhier, Louis: Bizánc tündöklése és hanyatlása, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest, 1997, 372. old

⁴⁴ Bréhier, Louis: Bizánc tündöklése és hanyatlása, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest, 1997, 373. old

⁴⁵ Iószéph Galetiotész: Konstantinápoly pátriárkája (1267-1275)

⁴⁶ Guillaume de Villehardouin (?-1278): akháj fejedelem (1246-1278)

⁴⁷ Bréhier, Louis: Bizánc tündöklése és hanyatlása, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest, 1997, 374. old

3. ábra: A Balkán déli része, Moreával⁴⁸

1266-ban, a beneventói csatát követően, Anjou Károly⁴⁹ ült Szicília trónján. Szemet vetett Konstantinápolyra, s ebben a törekvésében maga mögött érezhette az általa megválasztott pápa, IV. Kelemen támogatását⁵⁰. Ezen veszély elhárítására VIII. Mihály felajánlotta az unió létrehozását, s emiatt a pápa ömellé állt. Azonban a Szentszék hamarosan, 1268. november 29-én megüresedett. Így is állt további 2 év és kilenc hónapig, mely lehetőséget nyújtott Anjou Károlynak tervei megvalósítására. A bizánci császár, jobb híján IX. (Szent) Lajoshoz fordult, aki hamarosan segítséget is nyújtott: megtiltotta a támadást. Ám Bizánc csak rövid időre lélegezhetett fel, ugyanis 1270-ben a francia király is meghalt, s a szicíliai sereg elindult Konstantinápoly ellen. Egy szerencsés véletlen mentette meg VIII. Mihály birodalmát: 1271. szeptember 1-jén végre megválasztották a pápát, X. Gergely személyében, s ő, aki hajlott az unióra, visszahívatta Anjou Károly seregeit.

1274. július 6-án, a lyoni zsinatot követően, kihirdették az uniót kelet és nyugat között.⁵¹ Megtörtént az, ami már a nagy egyházszakadás (1056) óta a pápák álma volt. Noha X. Gergely halálát követően Bizánc helyzete ismét ingataggá vált, s a Szicíliai-királyság támadásának veszélye egyre fenyegetőbb, az események újabb szerencsés fordulatot vettek 1281-ben. Sziciliában felkelés robbant ki az Anjou-uralom ellen („szicíliai vecsernye”), s a hatalmat III. Péter aragóniai király ragadta magához. Így VIII. Mihály nyugati politikája végül sikerrel végződött, s meg tudta óvni birodalmát a nyugati veszélytől.

Ezek a politikai és diplomáciai vállalkozások azonban költségesek voltak. Hamar megmutatkozott, hogy Genova, a nümphaioni szerződés miatt éppen olyan gazdasági terhet

⁴⁸ <http://www.mlahanas.de/Greece/Regions/images/Mistra1265.jpg>

⁴⁹ Anjou Károly (1226-1285): Szicília, Nápoly, Jeruzsálem és Albánia királya.

⁵⁰ IV. Kelemen (1195-1268): a katolikus egyház pápája (1265-1268)

⁵¹ Bréhier, Louis: Bizánc tündöklése és hanyatlása, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest, 1997, 378. old

jelentett Bizánc számára, mint amelyet egykor a Velencei-köztársaság. Megcsappantak a birodalom kereskedelmi bevételei, s a kincstára nem tudott oly mértékben gyarapodni ahogy azt VIII. Mihály nyugati politizálása megkövetelte volna. Kis-Ázsiában már korábban meggyengült az ikonioni szultán hatalma, s emiatt (könnyelműségből) Bizánc teljesen elhanyagolta a keleti határ védelmét.⁵² A császár pont itt spórolt, ahol, mint ahogy később kiderült, a legkevésbé sem lett volna szabad. Kimerítette az állam erőforrásait, és előkészítette azt a katasztrófát, amely fia, II. Andronikosz⁵³ idején következett be.

3.4 II. Andronikosz

II. Andronikosz 1282-es trónra jutásakor a birodalom belső viszonyai már gyökeresen megváltoztak a dicső Komnénoszok korához képest. Az ifjú császárra apja súlyos gondokkal küszködő birodalmat hagyott, kevés lehetőséggel ezek orvoslására.

A legkomolyabb probléma az általános pénztelenség volt. II. Andronikosz uralkodásának kezdetére, a hűbérviszonyok lazulása miatt, a provinciák nyilvánvalóan függetlenedni kezdtek. Megszaporodtak a kiváltságos, vagy akár immunitást nyert főurak, s így az adóbevételek is nagy mértékben csökkentek.⁵⁴ Genova ellenőrzése alá vonta a tengeri kereskedelmet, s emiatt a vámbevételek is csak sovány pénzforrást jelenthettek. Ezzel egyidőben fontos elem volt a hyperpyron (aranypénz) értékének rohamos csökkenése: a bizánci aranyérme verésekor mind gyakrabban kevésbé értékes fémeket használtak fel, s a XII. század végére értéke alig érte el a 14 karátot.⁵⁵ Ez természetesen súlyos inflációt s általános áremelkedést vont maga után, melynek következtében a lakosság életszínvonala is drasztikusan csökkent.

II. Andronikosz mindezt az ország kiadásainak radikális csökkentésével próbálta ellensúlyozni. A bizánci hadsereg zömét ekkorra már külföldi zsoldosok alkották, melyek évi fizetése rendkívül nagy összegeket emésztett fel. Emiatt VIII. Mihály több tízezer fős seregét mindössze háromezer fősre kényszerült csökkenteni.⁵⁶ Ezen felül a szintén költséges flottát szinte teljesen feloszlatta. Új adókat vezetett be a földművesek körében, és lényegesen csökkentette a nemesség kiváltságait. Ezekkel a rendeletekkel ugyan jelentősen tudta növelni az állami kincstár évi jövedelmét (mintegy egymillió arany), ám mindennek komoly

⁵² Bréhier, Louis: Bizánc tündöklése és hanyatlása, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest, 1997, 384. old

⁵³ II. Andronikosz (1259-1332): bizánci császár (1282-1332)

⁵⁴ Ostrogorsky, Georg: A Bizánci Állam története, Osiris kiadó, Budapest, 2003, 413. old

⁵⁵ Ostrogorsky, Georg: A Bizánci Állam története, Osiris kiadó, Budapest, 2003, 414. old

⁵⁶ Ostrogorsky, Georg: A Bizánci Állam története, Osiris kiadó, Budapest, 2003, 414. old

hátulütője is volt. A hadsereg állományának lecsökkentése maga után vonta a határ védelmének szétesését, ami pedig lendületet adott a szomszédos országok betöréseinek. Ez elsősorban a keleti határon jelentett komoly problémát. Továbbá azzal, hogy a flottájáról lemondott, birodalma immáron nem csak gazdasági, de katonai függésbe is került Genovával szemben.⁵⁷ A földművesekre kivetett adók pedig, még ha jövedelmeztek is, csak az általános szegénységet súlyosbították.

A birodalom legnagyobb, ekkor már felemelkedő veszedelme azonban keleten, Kis-Ázsiában volt. A mongolok térhódítása és pusztítása elérte dél-nyugat Ázsiát is, itt pedig hatalmas népmozgást idézett elő. Újabb török törzsek telepedtek meg a szeldzsuk területeken, s a betelepülők újabb területeket ragadtak el Bizánctól.⁵⁸ Ezzel oly mértékben túlsúlyba került a muzulmán török lakosság az ortodox görögséggel szemben, hogy még ha ez utóbbinak lett is volna elég katonai ereje Kis-Ázsia visszafoglalására, tartósan már sohasem tarthatta volna meg magának. A keresztény lakosság a partvidékekre és Bithüniába húzódott. Ez a folyamat visszafordíthatatlanná vált, s a XIII. század végére már nyilvánvaló lett, hogy Bizánc egykori erejének forrása végleg elesett, s emiatt a birodalom napjai is meg voltak számlálva.

Noha II. Andronikosz időben felismerte a problémát, birodalma képtelen volt erélyesen fellépni. Ehelyett arra kényszerült, hogy tűrje, amint nyugaton a szerbek, keleten pedig a törökök terjeszkedjenek. Hamarosan néhány város (Nikaia, Nikomédia, Brüssza, Szardesz, Philadelphia, Magnészia, Herakleia, Phókaiá, Szmürna stb...) kivételével Kis-Ázsia egész területe, noha nem egységesen, de török kézen volt. Ekkor Oszmán⁵⁹, egy nagy létszámú török törzs vezére, megalapította államát a Márvány-tenger déli partjainál, letéve sok évszázados dinasztiájának alapkövét.

Ezen zűrzavar közepette azonban jelentős politikai változás következett be. 1303-ban katalánokból álló zsoldosereg érkezett Bizáncba. Vezére, Roger de Flor⁶⁰, ajánlatot tett a több oldalról szorongatott császárnak: dupla fizetség fejében hajlandó segítséget nyújtani.⁶¹ II. Andronikosz nem habozott elfogadni az ütőképes had ajánlatát, melyet már 1304-ben a török kézen levő Kis-Ázsia ellen vezényelt. A kezdeti sikerek után azonban a soványan fizetett zsoldosok rablóhadjáratokba kezdtek, s egyformán kezelték a török és görög lakosokat. Gyakoriakká váltak a fosztogatások, öldöklések, s a feszültség már tetőpontra

⁵⁷ Ostrogorsky, Georg: A Bizánci Állam története, Osiris kiadó, Budapest, 2003, 414.old

⁵⁸ Ostrogorsky, Georg: A Bizánci Állam története, Osiris kiadó, Budapest, 2003, 419.old

⁵⁹ I. Oszmán (1258-1324): az Oszmán-birodalom alapítója, első szultánja (1299-1324)

⁶⁰ Roger de Flor (1267-1305) a katalán kompánia zsoldosvezére

⁶¹ Bréhier, Louis: Bizánc tündöklése és hanyatlása, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest, 1997, 391.old

volt, amikor II. Andronikosz visszarendelte a katalánokat Thrákiába. A császár fia, egyben társcsászár, IX. Mihály, aki ekkor seregeivel Thrákiában állomásozott, azonban ellenszenvvel viseltetett a katalánokkal szemben, ami miatt Andronikosz kénytelen volt elállni a tervétől, s a zsoldossereget Kallipoliszban hagyta. Az elégedetlen Roger de Flor ezért lázadni kezdett, mire a császár újabb fizetéssel válaszolt.

A baj azonban mégsem kerülte el a birodalmat. 1305 áprilisában IX. Mihály emberei megölték a zsoldosereg vezérét.⁶² A válasz nem váratott magára: a katalánok Bizánc ellen fordultak, s újabb, kiméretlen fosztogatásba kezdtek. Elhagyták Kallipoliszt, s az athéni herceg, V. Briennei Walter szolgálatába álltak. Mindazonáltal ez a szövetség sem tartott sokáig. 1311-ben a katalánok maguknak foglalták el a Balkán déli csücskét, átvéve Athén irányítását. Noha elvonulásuk némiképp enyhített a birodalom bajain, a pusztítás, amit előtte véghezvittek, hatalmas volt. Thrákia, Makedónia és Thesszália nagy része romokban hevert, s mindez előkészítette a majdani török hódítást.

Ám mégis volt egy folyamat, mely a magasba emelte a birodalmat. II. Andronikosz felhagyott apja unió-párti politikájával, s visszahozta államát az ortodox világ élére. Adományokkal gazdagította az egyházat, különösképpen a kolostorokat, s uralkodása alatt Bizánc ismét kulturális virágkort élt. Elsimultak az egyház a belső ellentétei, s a császár megreformálta az püspökségek befolyási övezeteit. Mégis, II. Andronikosz idején, részben a külső támadások, részben pedig a császár melléfogásai miatt, a birodalom elvesztette azt, ami még megmaradt hatalmából. Kicsiny állammá lett, s gyakorlati ereje nem volt nagyobb a többi balkáni államocskáénál. Pontosan a személyes hibái miatt a császár öregkorára, főleg a fiatal nemesek körében rendkívül népszerűtlenné vált, s ez sodorta az államot egy újabb válságos periódusba, a polgárháborúk korába.

3.5 Végeláthatatlan belharcok (II. Andronikosztól V. Jánosig)

Bizáncot a végső pusztulása előtt polgárháborúk hosszú sora sújtotta, melyek közül az elsőnek egy dinasztiai vita volt a kiváltó oka, az idős II. Andronikosz és unokája, a majdani III. Andronikosz között⁶³.

⁶² Ostrogorsky, Georg: A Bizánci Állam története, Osiris kiadó, Budapest, 2003, 421.old

⁶³ III. Andronikosz (1297-1341): bizánci császár (1328-1341)

III. Andronikosz már kora ifjúságától kezdve a császár kegyence volt, rendkívül fiatalon meg is kapta a társcsászári címet.⁶⁴ Azonban, mint ahogy az kiderült, a fiatal trónörökös roppant forrófejű volt, s egy szerencsétlen kimenetelű szerelmi kalandja után a szigorú erkölcsöket valló császár megfosztotta pozíciójától.⁶⁵ Ezen döntés után kezdődtek a keserű viszálykodások a két fél között, melyek végül odáig vezettek, hogy 1321-ben az ifjú Andronikosz Thrákiába menekült. Itt csatlakozott hozzá számos fiatal főúr, köztük barátja, a gazdag Kantakuzénosz János⁶⁶ és Syrgiannész⁶⁷. Az előbbi, Thrákia helytartója, saját vagyonából egész hadsereget szerelt fel. Erre csakis azért volt lehetőség, mert az idős császár roppant népszerűtlen volt takarékos politikája miatt, s így a lakosság nagy része az új trónkövetelő mellé állt. II. Andronikosz hamar békét kért, s ezt meg is kötötték. A birodalom területét felosztották úgy, hogy III. Andronikosz megkapta Thrákiát és Makedónia egy részét.

A viszonylagos nyugalom azonban csupán 1322-ig tartott. Az újabb viszály III. Andronikosz két legközelebbi embere közti összetűzés miatt alakult ki: Kantakuzénosz János megasz domesztikosz⁶⁸ és Syrgiannész megasz dux egymással való versengésének az lett a következménye, hogy ez utóbbi csatlakozott a régi ellenfélhez, II. Andronikoszhoz. Ezúttal sem került sor azonban jelentősebb összecsapásokra, ugyanis a császár ismét engedni kényszerült. 1325. február 2-án III. Andronikosz társcsászári címhez jutott, mely látszólag megoldotta a problémákat.

Noha rövid időre, nevezetesen 1327-ig, helyreállt a rend, az újabb polgárháború elkerülhetetlenné vált. Ezúttal komoly harcra került sor, mely az újabb katonai erők bevonásának volt a következménye. II. Andronikosz ugyanis már korábban szövetségre lépett Szerbiával, míg III. Andronikosz Bulgáriával. Ezzel kezdetét vette az a periódus, amikor már a gyengülő Bizánc területe tulajdonképpen az idegen országok hatalmi vetélkedésének színtere lett. III. Andronikosz sikerét ezúttal katonai győzelemnek tudhatta be, melyet Makedóniában vívott ki, s hamarosan, 1328. május 24-én, be is vonult Konstantinápolyba.⁶⁹ II. Andronikosz kénytelen volt lemondani trónjáról, s pályafutását szerzetesként fejezte 1332. február 13-án bekövetkezett halálával.

⁶⁴ Ostrogorsky, Georg: A Bizánci Állam története, Osiris kiadó, Budapest, 2003, 424.old

⁶⁵ Ostrogorsky, Georg: A Bizánci Állam története, Osiris kiadó, Budapest, 2003, 425.old

⁶⁶ VI. Kantakuzénosz (Kantakudzenosz) János (1292-1383): bizánci császár (1347-1354)

⁶⁷ Palaiologosz Syrgiannész (1290-1334): bizánci főúr, megasz dux

⁶⁸ Megasz domesztikosz: Bizánc szárazföldi seregeinek vezére

⁶⁹ Bréhier, Louis: Bizánc tündöklése és hanyatlása, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest, 1997, 399.old

III. Andronikosz trónra kerülésével véget ért a polgárháborúk első szakasza, s megkezdődhetett a harcok által sújtott ország konszolidálása. Az fiatal császár energikus politikát folytatott, ám lehetőségei rendkívül korlátozottak voltak. A gazdaság nagy kárt szenvedett, elsősorban Thrákiában, s mindez előidézte a hyperpyron további elértéktelenedését.⁷⁰ Így III. Andronikosz kénytelen volt ugyanahhoz az eszközhöz nyúlni, melyhez egykor az oly sokat szidalmazott nagyapja nyúlt, a takarékoskodáshoz. Ez természetesen nem csak az ő műve volt, hanem az állami ügyeket nagyban irányító Kantakuzénosz Jánosé is. Idővel jelentős fellendülés volt tapasztalható, melyet III. Andronikosz jogi reformja koronázott.⁷¹

Mindenesetre III. Andronikosz uralkodására rányomta a bélyegét a kis-ázsiai oszmánok gyorsuló erősödése. Még 1326-ban török kézre került Bursa, mely az Oszmán-birodalom központjává vált, 1331-ben pedig már Nikaia is. A császár, felismerve a veszélyt, az új hatalomtól szintén tartó szeldzsuk emírekkel szövetekezett, ám mindhiába: néhány hónappal később Nikomédeia is elesett. Azonban Bizánc figyelemre méltó politikát folytatott tengeri erejének visszanyerésében: még mindig éreztette hatását a nüphaioni szerződés, melyre megoldást csak egy saját flotta felállítása jelenett volna. Ezt Kantakuzénosz önerőből szervezte, nem is eredménytelenül: 1329-ben Khiosz szigete visszakerült Genovától, majd néhány évvel később Lesbosz és Phókaiia is.⁷²

A legnagyobb sikert azonban a Balkán déli részén aratta a birodalom. 1333-ban meghalt Thesszália utolsó nagy fejedelme, Sztephanosz Gabrielopulosz Melisszénosz. III. Andronikosz nem késlekedett, s a hatalmi úrt kihasználva, visszacsatolta a területet Bizánchoz. E sikerek után hamarosan, 1337-ben, Epeirosz is visszatért, jelentősebb harc nélkül. A császárság régi határai látszottak kirajzolódni a Balkánon, ám III. Andronikosz 1341. június 15-én bekövetkezett, hirtelen halála derékba törte a bizánciak restaurációs törekvéseit. Lezárult a relatív békés korszak, mely fellendülést hozott, és a birodalom máris újabb megpróbáltatások küszöbén állt.

A császár utódául csak egy gyermeket, a kilencéves V. Jánost hagyta⁷³. Ekkor vita alakult ki a régens, avagy régensi tanács kialakításában. Az egyik oldalon Kantakuzénosz János megasz domesztikosz állt, hivatkozva a III. Andronikoszhoz fűződő baráti kapcsolatára

⁷⁰ Ostrogorsky, Georg: A Bizánci Állam története, Osiris kiadó, Budapest, 2003, 427.old

⁷¹ Ostrogorsky, Georg: A Bizánci Állam története, Osiris kiadó, Budapest, 2003, 427.old

⁷² Bréhier, Louis: Bizánc tündöklése és hanyatlása, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest, 1997, 402.old

⁷³ V. János (1332-1391): bizánci császár (1341-1391)

és a tényre, hogy már az ő korában gyakorlatilag maga irányította a birodalom belügyeit. Vele szemben állt Savoyai Anna császárnő, a gyermek anyja, valamint Kalekasz János⁷⁴ pátriárka és Alexiosz Apakaukosz⁷⁵. Ezen belviszály végül, ahogy azt a korábbiakban is megfigyelhettük, nyílt polgárháborúhoz vezetett. Távollétében Kantakuzénoszt megfosztották birtokaitól, a régensi címet pedig az anyacsászárnő ragadta magához.⁷⁶ Ebbe az államcsínybe azonban a megasz domesztikosz nem nyugodhatott bele, s mint ahogy azt az 1320-as években tette, most is a thrákiai nemességre támaszkodott. 1341. október 26-án Didymoteichoszban császárrá kiáltotta ki magát.⁷⁷ Azonban nem is sejtette, mennyire elszámította magát. VIII. Mihálytól kezdődően a Palaiologoszok korában a decentralizálódás hatására a nemesség politikai súlya igencsak megnövekedett. Pontosan emiatt, a rossz gazdasági helyzet és az általános pénztelenség miatt kialakult elégedetlenségét, a lakosság az arisztokráciára irányította. A gyenge mezőgazdasági termelés miatt sok helyen éhínség uralkodott, s ezt az időközben megasz duxszá emelt Alexiosz Apakaukosz fel tudta használni, hogy a népet Kantakuzénosz ellen hangolja. Sikerrel járt, ugyanis nem sokkal később Hadrianopoliszban lázadás tört ki, mely kiterjedt az egész tartományra. Az arisztokratákat legyilkolták, s ezzel Kantakuzénosz János elvesztette elsődleges követőit. Maradék hadával (mintegy 2000 fő) 1342 júliusában kénytelen volt Szerbiába, Pristinába menekülni. Felkelés robbant ki Thesszalonikében is, ahol az arisztokraták helyét a radikális zelóták vették át, akik noha elismerték V. János uralmát, gyakorlatilag önállóan működtek.

Ám a szerencse mégis Kantakuzénosz pártjára állt. Szerbiai tartózkodása idején Thesszália és Epeirosz császárként ismerte el. A fordulat arra készítette, hogy bontsa meg együttműködését a szerbek uralkodójával, s hamarosan el is hagyta Pristinát. Újabb háború viharfelhői gyülekeztek a birodalom felett, melyben Kantakuzénosz erős szövetségesre talált, Omur, Aydin emírje személyében. A szeldzsuk támogatásra szüksége is volt, hiszen szemben vele a régensi tanács szövetséget kötött Dusánnal⁷⁸, Szerbia királyával és Ivan Alexanderrel⁷⁹, Bulgária uralkodójával. A külső hatalmak bevonása azonban mindkét esetben kétélű kardnak bizonyult. Noha Thrákia török segédlettel visszakerült Kantakuzénosz János kezére, az ezt követő fosztogatás ismét romba döntötte a terület mezőgazdaságát.⁸⁰

⁷⁴ XIV. János: Konstantinápoly pátriárkája (1334-1347)

⁷⁵ Alexiosz Apakaukosz (?-1345): bizánci államférfi, megasz dux.

⁷⁶ Ostrogorsky, Georg: A Bizánci Állam története, Osiris kiadó, Budapest, 2003, 432.old

⁷⁷ Ostrogorsky, Georg: A Bizánci Állam története, Osiris kiadó, Budapest, 2003, 432.old

⁷⁸ IV. Dusán István (1308-1355): szerb király, majd cár (1331-1355)

⁷⁹ Ivan Alexander (?-1371): bolgár cár (1331-1371)

⁸⁰ Ostrogorsky, Georg: A Bizánci Állam története, Osiris kiadó, Budapest, 2003, 437.old

Hasonlóképpen, Szerbia és Bulgária, noha formálisan az anyacsászárnő oldalán álltak, újabb és újabb területeket ragadtak magukhoz Bizánctól. Ezen felül a gyengülő régensi tanács szinte teljes kiszolgáltatottságba került, miután Kantakuzénosz szövetséget kötött Orhán⁸¹, oszmán szultánnal, és azzal, hogy 1345. június 11-én Alexiosz Apakaukosz életét vesztette Konstantinápolyban. Hamarosan, 1346. május 21-én, Hadrianopolisban ünnepélyes keretek között Jánost császárrá koronázzák. 1347. február 3-án bevonult Konstantinápolyba, május 13-án pedig ismételten, ezúttal a konstantinápolyi pátriárkával is, császárrá koronáztatta magát.

VI. János így lezárta a belharcok egy újabb szakaszát. Hiába lebegtek egykor magasztos célok előtte a birodalom restaurációjával kapcsolatban, hatalomra kerülésekor a megváltozott viszonyok miatt már nem tudta ezeket megvalósítani. A birodalmat, amely a huszas évek pusztítását még ki tudta heverni, az újabb belharcok teljesen kiszolgáltatottá tették, mind gazdaságilag, mind pedig katonailag. A kincstár teljesen megüresedett, s a mezőgazdaság a harcok, valamint a török dúlások következtében szinte teljesen megsemmisült. A belső gondokat csak tetézte, hogy az 1346-ban szerb cárrá koronázott Dusan István 1348-ban elhódította Thesszáliát és Epeiroszt, kitolva birodalmának határait egészen a Peloponészoszig. Genova 1346-ban ismét megszerezte Khioszt, ezzel visszaállítva teljhatalmát az Égei-tenger északi medencéjében. Bizánc tehetetlenül állt eme hódításokkal szemben, s területe a teljesen elpusztított Thrákiára, Morea déli részére, valamint néhány szigetre korlátozódott.⁸² VI. János ugyan megkísérelte az ellenállást, s újból (saját vagyonából és nemesi adományokból) hajóépítésbe kezdett, törekvései ezúttal már nem érthettek célba: 1352-ben V. János is szembefordult vele, követelvén hatalmának visszaállítását, s immáron ötödszörré is kitört a háború. Szövetségesekre talált Szerbiában, Bulgáriában és Velencében is, ám Didymoteichosznál vereséget szenvedett VI. János törökökből és görögökből álló seregétől. A császár még egyszer utoljára meg tudta védeni hatalmát, ám 1354-ben V. János, Genovával az oldalán, letaszította trónjáról. Kantakuzénosz János 1383. június 15-én halt meg szerzetesként, Moreában.

1354-ben V. (Palaiologosz) János győzelmével véget ért a belharcok hosszú sora, bár a birodalom túl nagy árat fizetett. Egyértelművé vált, hogy a hosszú válság végleg elszívta Bizánc életerejét, s mintegy utat nyitott a majdani török hódításnak. V. János uralkodásával kezdetét vette az az egészen 1453-ig tartó periódus, melyben az állam teljesen elveszti mind a

⁸¹ I. Orhán (Orkhán) (1281-1362): oszmán szultán (1324-1362)

⁸² Ostrogorsky, Georg: A Bizánci Állam története, Osiris kiadó, Budapest, 2003, 441.old

Balkánon, mind pedig Kis-Ázsiában hatalmi funkcióját, s végleg eltűnnek elszigetelt maradványai.

3.6 A törökök (szeldzsukok, oszmánok)

A Bizánci-birodalom már a VI. században kapcsolatba került a török népekkel, mind a kunokkal, mind a kazárokkal, mind pedig a besenyőkkel. Ezek hol a császárság ellen hadakoztak, hol pedig annak seregeiben szolgáltak zsoldosként. Első komoly belépésük azonban Bizánc történelmébe jóval később, a XI. században következett be.

A Makedón-kori fénykor a XI. század második felére már eltűnően volt, s a birodalom komoly válságot élt át. A keleti határok védelme fokozatosan gyengült, s emiatt mind gyakoribbá váltak az ellenséges betörések. Az 1037-ben alakult Szeldzsuk-török birodalom (nevét Szeldzsukról, a dinasztia megalapítójáról kapta) 1055-ben Bagdadot meghódítván, Bizánc közvetlen szomszédságába került. A császári hatalom, észlelve a fenyegetést, hadjáratra szánta el magát, azonban 1071. augusztus 26-án IV. Rómanosz császár seregei vereséget szenvedtek Alp Arslán szeldzsuk szultán hadától Manzikertnél.⁸³ Rómanosz fogságba esett. Noha a katasztrófa jelei az első pillanatokban még nem voltak egyértelműek, a birodalom sorsát örökre megpecsételő folyamat kezdődött.

A manzikerti verség megnyitotta a birodalom kapuit, s így megkezdődött a török terjeszkedés keleti irányba. Hamarosan Kis-Ázsia szinte teljes területe a szeldzsukok kezére került. Ezzel elveszett a birodalom szíve, gazdasági központja és a hellén lakosság által legsűrűbben lakott vidék. A betelepülő törökök elűzték a görögség egy részét, s megkezdődött a kolonizálás, mellyel Anatólia lassan, ám biztosan muzulmáná és törökké vált. A folyamatot a komnénoszi restauráció késleltetni tudta ugyan, de megállítani nem: az 1176-os Müriokephalonnál elszenvedett vereséggel elszállt az Anatólia visszahódításával kapcsolatban táplált remény.⁸⁴ A negyedik keresztes hadjárat után a szeldzsuk hatalom, Ikonion központtal, ismét megerősödött. Tartott ez a XIII. század végéig, ám ekkor a törökök birodalma kicsiny emirátusokra esett szét. Ezek közül az egykori Bithynia és Mysia területét uraló Oszmán emelkedett ki dominánsként, megalapítva dinasztiáját, s lerakva birodalma alapköveit. Oszmán kiterjesztette hatalmát egyes bizánci helyőrségekre, s az 1326-ban bevett

⁸³ Runciman, Steven: Konstantinápoly eleste 1453, Osiris kiadó, Budapest, 2000, 30. old.

⁸⁴ Bréhier, Louis: Bizánc tündöklése és hanyatlása, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest, 1997, 336. old

Burszát a birodalma fővárosává tette meg.⁸⁵ Lehetőségei mindezt megengedték, ugyanis Konstantinápoly hatalmát ekkorra már jelentősen meggyenítették a katalán dúlások és a polgárháborúk sorozata. Oszmán utódai (I. Orhán, I. Murád⁸⁶, I. Bajezid⁸⁷) folytonos terjeszkedésükkel kiterjesztették birodalmuk határait egész Anatóliára, valamint a Balkán-félsziget délkeleti területeire. I. Bajezid, aki az Ottomán-birodalom első nagy uralkodója volt, már Konstantinápoly meghódítására pályázott, ám terveit derékba törte a Timur Lenktől 1402. július 20-án elszenvedett angorai veresége.⁸⁸ Az ezután kialakult trónviszály ugyan elodázta Bizánc tragédiáját, mégis már 1413-tól, I. Mehmed⁸⁹ uralkodásának kezdetétől, újabb fellendülés volt tapasztalható. A szultán székhelyét Hadrianopoliszban (Edirne) tette meg, áthelyezve a birodalom súlypontját Európába. Utóda, II. Murád⁹⁰, 1422-ben még Konstantinápolyt is ostrom alá vette, s noha itt kudarcot vallott, 1430-ban elfoglalta Thesszalonikét.⁹¹ Uralkodása idején az Oszmán-birodalom már a Balkán legerősebb állama volt, s a Magyar Királyságot is veszélyeztetni tudta. A Bizánci-birodalom teljes elszigeteltségbe került, s léte csakis az oszmán uralkodó jóindulatától és az esetleges nyugati segítségtől függött.

3.7 Velence, Genova és a Szerb-birodalom szerepe

A Velencei-köztársaság, mely függetlenként az Aacheni-szerződés (812) óta funkcionált, a XII. századra már a Földközi-tenger keleti medencéjének egyik meghatározó hatalma volt. Már a IX. században megkezdte hadi- és kereskedelmi flottájának kiépítését, s a Bizánctól való laza függés adta biztonságában megszerezte a dominanciát az Adrián a horvát és arab kalózzal szemben.

Tulajdonképpen erejét azonban hihetetlen gazdagságának köszönhette, mely a levantei kereskedelemben kifejtett aktivitásából fakadt. Bizánc gyengülésével teljes függetlenséget nyert, s hatalmát kiterjeszthette a birodalom egyes elveszített tengerparti területeire. Velencei kereskedők települtek Konstantinápolyba, létrehozva saját negyedüket.

⁸⁵ Runciman, Steven: Konstantinápoly eleste 1453, Osiris kiadó, Budapest, 2000, 43. old.

⁸⁶ I. Murád (1326-1389): oszmán szultán (1362-1389)

⁸⁷ I. Bajezid (1360-1403): oszmán szultán (1389-1402)

⁸⁸ Ostrogorsky, Georg: A Bizánci Állam története, Osiris kiadó, Budapest, 2003, 460. old

⁸⁹ I. Mehmed (1382-1421): oszmán szultán (1413-1421)

⁹⁰ II. Murád (1404-1451): oszmán szultán (1421-1451)

⁹¹ Runciman, Steven: Konstantinápoly eleste 1453, Osiris kiadó, Budapest, 2000, 54. old.

Mégis a tengeri köztársaság igazi felemelkedése a negyedik keresztes hadjáratban való részvételétől számítható. Ekkor velencei kézbe került számos sziget, kikötő, kereskedelmi és hadi bázis, köztük Kréta, Naxos, a Jón-szigetek, Herakleia, Morea, sőt még Gallipoli is.⁹² A köztársaság ezzel ideiglenesen teljes tengeri dominanciára tett szert. Noha ezen szerzeményeinek egy részét idővel elvesztette, s az 1261-es nümphaioni szerződés kissé visszavetette befolyását, Velence tartósan meg tudta őrizni erejét az Égei-tenger déli medencéjében, valamint az Adriai-tengeren.

Az 1005-ben alapított Genova, akár Velence, tengeri köztársaság volt. Felemelkedése ugyancsak a keresztes háborúk korától számítható. Már az 1095-ös hadjáratban részt vett, nem kis haszont szerezve magának. A katonai támogatásért Genova kereskedelmi előjogokat és számos gyarmatot kapott, megalapozva majdani gyarmatbirodalmát. Noha a köztársaság nem vált a Földközi-tenger egyedüli hatalmává, az 1261-es nümphaioni szerződés jelentős előjogokat biztosított neki a Bizánci-birodalomban Velencével szemben.⁹³ Galatai kolóniájából ellenőrzése alá tudta vonni a Boszporuszon történő kereskedelmi forgalom jelentős részét, komoly pénzügyi veszteséget okozva Konstantinápolynak. Ugyancsak domináns hatalommá vált a Fekete-tengeren, ellensúlyozva Velence hegemoniáját délen.

A kicsiny szerb állam kezdetben bizánci befolyással működött, minthogy II. (Nemanjics) István is I. Mánuel konstantinápolyi pátriárkától kapta koronáját. Ezzel 1219-ben Szerbia királlyá vált. Noha a balkáni helyzetbe nem tudott úgy beavatkozni, mint döntő jelentőségű állam, Szerbia sokáig meg tudta őrizni létét. Erősödése III. (Decsánszki) Uros István idején öltött először formát, amikor Bizánc és a Bolgár-birodalom gyengülését kihasználva a szerbek terjeszkedésbe kezdtek. Az 1330. július 28-án Velbuzdnál lezajlott csata már jelentős változást hozott.⁹⁴ Szerbia meg tudta dönteni Bulgária és Bizánc évszázados dominanciáját. A szerb célokat azonban már nem III. Uros István, hanem fia, az 1331-ben hatalomra jutott IV. Dusán István valósította meg. 1342-től kezdődően újabb és újabb területeket ragadott el a polgárháborúk által sújtott Bizánctól: Makedóniát (Thesszalonikén kívül, ám Athosszal együtt), Epeiroszt, Thesszáliát, s birodalma határait egészen a Korinthoszi-öbölhöz toltta ki. 1345. április 16-án felvette a császári címet, s ezzel egyidőben megalapította az önálló szerb pátriárkátust.⁹⁵ Négy évvel később, 1349-ben kihirdette törvénykönyvét. IV. Dusán nem csak szerb uralkodónak hívatta magát, hanem

⁹² Bréhier, Louis: Bizánc tündöklése és hanyatlása, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest, 1997, 358. old

⁹³ Bréhier, Louis: Bizánc tündöklése és hanyatlása, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest, 1997, 372. old

⁹⁴ Ostrogorsky, Georg: A Bizánci Állam története, Osiris kiadó, Budapest, 2003, 428. old

⁹⁵ Ostrogorsky, Georg: A Bizánci Állam története, Osiris kiadó, Budapest, 2003, 440. old

„szerbek és görögök császáranak”, ezzel jelezve igényét Konstantinápoly trónjára. Bizáncra rendkívül nagy nyomást gyakorolt, hiszen így annak immáron nem csak a törököktől kellett védekeznie. Fennállt a veszély, hogy a Szerb-birodalom a Balkán egészét magához ragadja.

Dusán birodalma mégsem bizonyult hosszú életűnek. A császár igen fiatalon, 1355-ben távozott a sírba, s a birodalom fiára, V. Uros Istvánra szállt. Lévén, hogy Dusán nem integrálta be az újonnan szerzett területeket a szerb államba, azok bizonyos tekintetben másképpen funkcionáltak az északi területeknél. Talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy az új császár idején Szerbia darabokra hullott. Megszűnt az utolsó erős kersztény állam a Balkán középső részén, utat nyitva a török hódítóknak.

3.8 A kisállam vergődése (V. Jánostól XI. Konstantinig)

V. János már egy súlyosan beteg birodalmat örökölt, melynek gondjai orvosolhatatlanok voltak. Területe a polgárháborúk alatt drasztikusan összezsugorodott, katonai függésbe került a nyugati hatalmaktól, gazdasága romokban hevert, lakosságának száma nagy mértékben visszaesett. Továbbra is súlyos vallási viták gyötörték, s a Kis-Ázsiából gyakorolt török nyomás teljesen ellehetetlenítette Bizánc külpolitikai vállalkozásait.

Mindeközben megindultak a találgatások, hogy vajon ki lesz a kétféjű sas örököse? Talán a feltörekvő oszmánok, vagy esetleg valamely nyugati hatalom? Mindenesetre IV. Dusán, szerb cár 1355-ös halála egyértelművé tette, hogy nem az új szerb birodalomra vár a feladat. Ez előidézte a balkáni viszonyok gyökeres megváltozását is, hiszen megszűnt egy kiemelkedő fontosságú keresztény hatalom, mely szembeállhatott volna a muzulmán terjeszkedéssel. Egyedül a távoli Magyarország vehette volna fel a „nyugat pajzsa szerepét”, ám a magyarok királya, I. (Nagy) Lajos⁹⁶ egyészen más, nyugati célokat helyezett maga elé.

Így természetesen nem is csoda, hogy a törökök, Oszmán fia, Orhán vezetésével meghódították Thrákiát, melynek fővárosát, Hadrianopoliszt 1361-ben be is vették.⁹⁷ Ezzel az ottománok a Balkán vezető katonai hatalmává váltak. Lévén, hogy V. János nem számíthatott az ortodox államok segítségére (azok is éppoly tehetetlenek voltak), VI. Ince⁹⁸ pápához fordult. 1355-ben nagyvonalú ajánlatot tett neki, melyben többek között megígérte, hogy

⁹⁶ I. (Nagy) Lajos (1326-1382): magyar király (1342-1382), lengyel király (1370-1382)

⁹⁷ Bréhier, Louis: Bizánc tündöklése és hanyatlása, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest, 1997, 416. old

⁹⁸ VI. Ince (1282-1362): a katolikus egyház pápája (1352-1362)

felveszi a katolikus hitet, megengedi, hogy a pápa állandó legátust tartson Konstantinápolyban, valamint egyik fiát Avignonba küldi túszként.⁹⁹ Mindezért egy keresztes hadjárat elindítását kérte Bizánc felmentésére. Sajátos az a különbség, melyet az évszázadok teremtettek. Míg VIII. Mihály azért törekedett az únióra Rómával, hogy a nyugati veszélyt, s egy keresztes hadjáratot elhárítson, V. János pontosan arra törekedett, hogy egy ilyen jellegű vállalkozást elindítson. Érezte, hogy országának léte komoly veszélyben forog, s úgy vélte, az egyetlen remény a nyugati országok segítségével. Megnyerte ugyan a pápa jóindulatát, ám tervei mégsem teljesültek, elsősorban a ciprusi király és I. (Nagy) Lajos érdektelensége miatt.

V. János 1369-ben mégis útnak indult nyugatra, s október 21-én ünnepélyesen csatlakozott a római egyházhoz. Noha hatalmas gesztus volt a részéről, ezzel mégsem garantálta, hogy a bizánciak is csatlakozni fognak. Csalódottságában a császár úgy döntött, Velencébe utazik. Itt némi katonai támogatásért és pénzügyi juttatásért a köztársaságnak ígérte Tenedosz szigetét.¹⁰⁰ Kétévi távollét után hazatért, ám csupán mérsékelt sikerekkel.

Ugyanebben az évben, 1371. szeptember 26-án sorsdöntő eseményre került sor a Balkánon. A szétesett szerb birodalom két jelentős főura, Ivan és Vukasin Ugljesa, érezvén a veszélyt, összegyűjtötték seregüket, és a török ellen vonultak. A csatára a Marica folyónál került sor. A szerbeket teljesen szétverték, két vezérük pedig a csatában lelte halálát.¹⁰¹ Ez a siker nagy lendületet adott az oszmán előretörésnek, melyet a szultán nem késlekedett kihasználni. V. János ugyan nem küldött sereget a Maricához, mégis részt vett a törökellenes szövetségben. Emiatt I. Murád ellene fordult, s 1374-ben adófizetésre szorította.

Feltehetően oszmán nyomásra, a császár kizárta idősebbik fiát, Andronikoszt, a trónutódlásból Mánuel javára. A reakció hamarosan megérkezett, amikor az előbbi összeesküvést szőtt Szauddzsal, a szultán fiával. Erre azonban korán fény derült. A szultán megvakíttatta fiát, s ugyanezt követelte V. Jánostól. A császár azonban kiméletesen végeztette el a műveletet, úgy, hogy Andronikosz nem veszítette el teljesen a látását. Ennek ellenére mégis szembefordult apjával, s 1376. augusztus 12-én, genovai támogatással átvette a hatalmat. Megtehetette ezt, ugyanis Genova ugyanúgy meg akarta szerezni Tenedoszt, mint Velence. Így hát Bizánc ismét idegen hatalmak törekvéseinek színtere lett. Három évvel később V. János kiszabadult börtönéből, ekkor pedig fia, Andronikosz bocsánatért esedezett, amit meg is kapott. Ezen intrikák idején azonban tovább folytatódott az oszmán előretörés:

⁹⁹ Bréhier, Louis: Bizánc tündöklése és hanyatlása, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest, 1997, 417. old

¹⁰⁰ Ostrogorsky, Georg: A Bizánci Állam története, Osiris kiadó, Budapest, 2003, 450. old

¹⁰¹ Ostrogorsky, Georg: A Bizánci Állam története, Osiris kiadó, Budapest, 2003, 450. old

1380-ban elesett Prilep, 1383-ban Szerrhész, 1385-bem Szófia, 1386-ban Nis, 1387 pedig Thesszaloniké is. 1389. június 15-én pedig Rigómezőn (Kosovo Polje) a Lazar Hrebeljanovics vezette szerb sereg teljes vereséget szenvedett a törököktől.¹⁰² Noha I. Murád is itt lelte halálát, még a csatatéren fia, I. Bajezid, utódául kiáltotta ki magát.

1391. február 16-án meghalt V. János, helyébe II. Mánuel¹⁰³ lépett. A rendkívül intelligens császár azonban komoly megpróbáltatásoknak nézett elébe. I. Bajezid hatalmába kerítette egész Anatóliát, valamint a Balkánt. Vazallusává tette a megmaradt szerb főurakat és a Mircea uralta Havasalföldet. Ezek a fejlemények cselekvésre ösztönözték a nyugati világot. A keresztes hadjárat ötlete elsősorban Magyarországon és Franciaországban nyert meghallgatást, vezérévé pedig a magyar királyt, I. (Luxemburgi) Zsigmondot¹⁰⁴ választották. Noha a keresztes sereg létszáma kiemelkedően magas volt, a fegyelmezetlensége miatt, 1396. szeptember 25-én katasztrofális vereséget szenvedett Nikápolynál.¹⁰⁵ A feldühödött szultán ezt követően blokád alá vette Konstantinápolyt, melynek csak 1399-ben szakadt vége francia beavatkozással. A felmentő flotta vezére Boucicaud marsall segélykérő útra ösztönözte II. Mánuelt. A császár, apja nyomdokaiba lépve, 1399. dec. 10-én kelt útra. Bejárta Nyugat-Európát, még IV. Henrik, angol király udvarába is eljutott. Akárcsak elődje, ő is csak ígéretekkel és bizonyos mértékű pénzügyi segítséggel tért haza 1403. június 15-én, ám csalódottsága nem volt teljes, ugyanis időközben fordulat állt be a politikai helyzetben.

4. ábra: Bizánc II. Mánuel idején¹⁰⁶

¹⁰² Runciman, Steven: Konstantinápoly eleste 1453, Osiris kiadó, Budapest, 2000, 49. old.

¹⁰³ II. Mánuel (1350-1425): bizánci császár (1391-1425)

¹⁰⁴ I. Zsigmond (1368-1437): magyar, német, cseh király

¹⁰⁵ Ostrogorsky, Georg: A Bizánci Állam története, Osiris kiadó, Budapest, 2003, 456. old

¹⁰⁶ http://hu.wikipedia.org/wiki/Biz%C3%A1nci_Birodalom

1402. július 20-án Timur Lenk, egy közép-ázsiai birodalom uralkodója, Angoránál vereséget mért az oszmán seregre. Az elbizakodott Bajezid is fogságba került, ahol hamarosan meg is halt. A túl gyorsan terjeszkedő Oszmán-birodalomban ekkor komoly zavar támadt, ugyanis Bajezid fiai nem tudtak megegyezni egymással a trónutódlás tekintetében. Noha 1413-ra I. Mehmed került ki győztesen a belháborúkból, a birodalom jelentős része elveszett. Ebből Bizánc is tudott némi előnyt kovácsolni. Visszaszerzett egyes kikötőket a Fekete-tenger partján, néhány szigetet, valamint Thesszaloniké városát. I. Mehmed, aki II. Mánuel támogatását élvezte a polgárháborúk ideje alatt, megkímélte Bizáncot. A két uralkodó közt kialakult barátság pedig lehetőséget nyújtott Konstantinápolynak, hogy fellélegezhessen.

A nyugalmi időszaknak azonban vége szakadt, amint 1421-ben hatalomra jutott II. Murád, I. Mehmed fia. Elődjével ellentétben agresszív politikát folytatott I. Bajezid régi birodalmának felújításáért. Az uralkodása elején támadt belviszályokba II. Mánuel, fia, VIII. János¹⁰⁷ nyomására beavatkozott, ám sikertelenül. Emiatt II. Murád 1422 júniusában ostrom alá vette Bizánc fővárosát. Noha a vállalkozás sikertelenül végződött, a nyomás, amit gyakorolt a császárságra, jelentős volt. 1423 májusában hadjáratot indított a bizánci Morea ellen, majd ezt követően blokád alá vette Thesszalonikét is. Ekkor Mánuel fia, Andronikosz, olyannyira kétségbeesett, hogy városát Velencének adta el.¹⁰⁸ II. Murád győztesen került ki kis-ázsiai vállalkozásaiból is, megszerezve azt a túlerőt, melyet egykor I. Bajezid birodalma élvezett Bizánccal szemben. 1423-ban II. Mánuel fiát, az egyben társcsászár VIII. Jánost is nyugati útra küldte, ám akár elődei, ő sem járt komolyabb sikerrel. Minthogy apja 1425. július 21-én meghalt, ő került a császárság élére.

VIII. János uralkodása első éveiben kisebb sikereket ért el. Minthogy más lehetősége nem akadt, Müsztraszt rendezte be a bizánci ellenállás fő központjául. Innen kiindulva 1429-re szinte az egész Peloponészoszi-félszigetet bizánci uralom alá vonta, megdöntve az Akháj-fejedelemséget. A következő évben azonban a velencei kormányzat alatt lévő Thesszalonikét március 29-én bevették II. Murád seregei. Ez komoly veszteség volt a hellén világ számára. VIII. János nem tehetett mást, mint hogy -akár elődei- nyugati segítséget kért. Számos akadály és halasztás után végül 1438-ban nyitották meg az egyetemes zsinatot Ferrarában. A

¹⁰⁷ VIII. János (1392-1448): bizánci császár (1425-1448)

¹⁰⁸ Ostrogorsky, Georg: A Bizánci Állam története, Osiris kiadó, Budapest, 2003, 461.old

súlyos pestisjárvány miatt 1439 januárjában Firenzébe tették át, ahol július 5-én végül alá is írták zárónyilatkozatát.¹⁰⁹

A görög küldöttség 1440. február 1-jén érkezett vissza Konstantinápolyba. Noha egy papír aláírása könnyű feladat volt, Bizánc népének meggyőzése lehetetlennek bizonyult. A görögség nem volt hajlandó Róma felé fordulni, ezért az únió kihirdetését is el kellett halasztani. Ezek a vallási konfliktusok újabb belviszályhoz vezettek, mely az úniópárti császár és fivére, Konstantin¹¹⁰, valamint unióellenes testvéreik, Thómasz, Demetriosz és Theodórosz között alakultak ki. A lakosság zöme szinte természetyszerűleg a lázadók mellé állt. Így került sor arra, hogy 1442 júliusában még Konstantinápolyt is megostromolták. Idővel azonban a fivérek megbékéltek, s ismét helyreállt a rend.

Ekkor nem várt fordulat következett be. Ismét felcsillant a reménysugár, melyet egy magyar főúr, Hunyadi János¹¹¹ testesített meg. 1443-44-ben sikeres hadjáratot vezetett a Balkánra. Felszabadította Szerbiát, eljutott egészen Szófiáig, azonban a kemény tél miatt vissza kellett fordulnia. Noha ideiglenesen békét is kötött a szultánnal, Magyarország 1444-ben újabb hadjáratot vezetett az Oszmán-birodalom ellen. I. Ulászló magyar király, Hunyadival együttesen egy főleg magyarokból álló kereszties hadat vezetett Bulgáriába. A velencei flotta is támogatásáról biztosította a vállalkozást. Ezzel egyidőben Morea despotája, Palaiologosz Konstantin sikeres harcokat vívott a Balkán déli részén, elfoglalta Athént, Thébait, Boiótiát, Phókiszt, s ki tudta tolni állama határai egészen a Pindoszig. Noha a magyar vállalkozás kezdetben sikeresnek bizonyult, a november 10-én Várnánál lezajlott csatával (részben a szerbek árulása, részben a velenceiek késlekedése, részben pedig a magyar király meggondolatlansága miatt) teljes kudarcba fulladt.¹¹² Ezt követően 1446-ban a törökök támadásba lendültek, s így Bizáncnak le kellett mondania az új szerzeményeiről. Egy ideig úgy tűnt, Morea lehet a bizánci újjászületés kiindulópontja, ám a remények mind szertefoszlottak. A kulturális virágkorát élő Müsztrasz is lassan elvesztette jelentőségét. 1448-ban Hunyadi, Kasztriota György albán vezérrel szövetségben, még egy utolsó kísérletet tett a császárság felmentésére, ám az október 17-20-áig tartó ütközetben, vereséget szenvedett Rigómezőn. Ez a kudarc megpecsételte Bizánc sorsát.

¹⁰⁹ Bréhier, Louis: Bizánc tündöklése és hanyatlása, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest, 1997, 449. old

¹¹⁰ XI. Konstantin (1404-1453): Bizánc utolsó császára (1449-1453)

¹¹¹ Hunyadi János (1387?-1456): magyar főúr, Erdély vajdája

¹¹² Bréhier, Louis: Bizánc tündöklése és hanyatlása, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest, 1997, 454. old

Néhány nappal később, október 31-én meghalt VIII. János, trónját pedig (némi vita után) XI. Konstantin örökölte. Thómasz és Demetriosz felosztta egymás között Moerát, ahol azonban egymás ellen hadakoztak, mindinkább bevonva az oszmán csapatokat. XI. Konstantin közbenjárása ugyan véget vetett a fivérek marakodásának, ám az általuk okozott pusztítás csak siettette a birodalom már elkerülhetetlen vesztét.

Mindeközben a vallási intrikáktól gyötört, teljesen elszigetelt Konstantinápolyban, 1452. december 12-én kihirdették az úniót. A lakosság nyílt ellenállást mutatott, s ezentúl bojkottálta mindazokat a templomokat, ahol uniópárti papok prédikáltak.

4. Konstantinápoly eleste

4.1 Bizánc ostromai

A Bizánci-birodalom fennmaradásának egyik meghatározó tényezője mindig is az volt, hogy fővárosa a kor egyik legerősebb erődrendszerével rendelkezett. A II. Theodosius császár által emeltetett falak számtalanszor megállították a birodalom ellenségeit.

Konstantinápoly első jelentős ostroma 443-ban volt, Attila hun seregei által. Ezt követően 626-ban egyesült szláv, avar és perzsa seregek támadtak, ugyancsak sikertelenül. A bizánci-arab háborúk idején Konstantinápoly két nagy blokádot is elszenvedett, egyet 674-ben, majd egy újabbat 717-ben. 772-ben, 813-ban, 913-ban és 923-ban a feltörekvő bolgárok kíséreltek támadást, míg 823-ban a Szláv Thómasz vezette lázadók. A Kijevi Rusz seregei négy alkalommal kíséreltek támadást: 860-ban, 907-ben, 941-ben valamint 1043-ban. A város 1090-ben még kivédett egy besenyő támadást, ám 1203-1204-ben, történelme során először idegen kezekbe került. A frank uralomat először 1235-ben kísérelte megdönteni egy egyesült nikaia-bolgár támadás, ám még 1261-ben, amikor Konstantinápoly ismét gazdág cserélt, ezúttal VIII. Mihály, bizánci császár javára, nem került sor nyílt ostromra. Ezután további négy oszmán blokádra került sor: 1390-1402-ig I. Bajezid vezetésével, 1413-ban Músza vezetésével, majd 1422-ben II. Murád vezetésével. A bizánci Konstantinápoly utolsó ostromára 1453-ban került sor, II. Mohamed, oszmán szultán vezetésével, ezúttal pedig a város véglegesen elveszett. Mindezek tükrében sajátosnak tekinthető a tény, hogy a számtalan támadás közül mindössze kettő volt sikeres.

4.2 Bizánc belső viszonyai 1453 előtt

A XV. század első felére Bizánc belső közigazgatási elrendeződése jelentősen leegyszerűsödött, ugyanis területe nagy mértékben lecsökkent. Az állam három, egymástól a szárazföldön elszigetelt központba összpontosult, ezek: Konstantinápoly, Thesszaloniké valamint Músztrasz (Misztra) voltak.

Noha Konstantinápoly a középkor során Európa kulturális fővárosa volt, s jóval a korabeli Nyugat előtt járt, a XV. századra szinte teljesen elvesztette régi pompáját és gazdagságát. Lakossága a latin uralom (1204-1261), a polgárháborúk és a pestisjárvány (1347) miatt, már alig érte el a százezret, sok negyede teljesen eltűnt, a megmaradt városrészek pedig folyton zsugorodtak.¹¹³ A pénzhiány miatt a kormányzat sok templomot, a hippodromot valamint a császári palotát nem tudott fenntartani. Maga az uralkodó a Blakhernai-negyedben élt. Az egymástól elkülönült városrészeket fallal vették körül, a megüresedett területeket pedig veteményesként használták. Mindezt tetézte a tény, hogy a tengeri kereskedelem fő központja immáron nem Konstantinápoly, hanem az Aranyszarv-öböl túlsó partján elterülő (genovai) Galata volt. Mégis, még mindig működött a bazár, még mindig sok kereskedő élt a városban, s a külföldről érkező adományok némiképp enyhíteni tudták a belső nyomort. Noha a II. Andronikosz idején megélt kulturális virágkor már leáldozott, még mindig működött a Theodórosz Metokhitész által újraalapított konstantinápolyi egyetem, s a még meglévő kolostorok gyönyörű látványt szolgáltatottak az évente érkező zarándokoknak.

Thesszaloniké, az 1387-től 1402-ig tartó török uralomtól eltekintve egészen 1423-ig bizánci kézen maradt, ám ekkor a város helytartója, Palaiologosz Andronikosz, Velencének adta. Reményei csalókanak bizonyultak, hiszen a törökök 1430-ban elfoglalták a köztársaságtól. Az ezt megelőző időszakban azonban Thesszaloniké kiemelkedően fontos kereskedelmi központ szerepét töltötte be a birodalom szervezetében. *„Még mindig itt volt a Balkán legfontosabb kikötője, és az évente megrendezett vásáron még mindig sok nemzet fiai találkoztak.”*¹¹⁴ Thesszalonikéhez tartozott emellett a Khalkidiké-félsziget, valamint a vallási szempontból rendkívüli fontosságú Athosz-hegy is, ahol a pénzhiány ellenére továbbra is épültek új kolostorok.

¹¹³ Runciman, Steven: Konstantinápoly eleste 1453, Osiris kiadó, Budapest, 2000, 21. old.

¹¹⁴ Runciman, Steven: Konstantinápoly eleste 1453, Osiris kiadó, Budapest, 2000, 23. old.

Végül a harmadik, a VIII. János uralkodása óta egyre fontosabb Moreai-despotátus jelentette a bizánci ellenállás bástyáját. A császárok katonai vállalkozásainak színterévé vált, aminek eredményeként XI. Konstantin trónra jutásakor, néhány velencei kikötőtől eltekintve, az egész Peloponnészoszi-félszigetet felölelte. Ezt a területet a VI. (Kantakuzénosz) János uralkodása óta fennálló rendszer alapján általában a császárok testvérei, (idővel ugyan osztozkodva) kormányozták. Védelmi célokból II. Mánuel újjáépíttette a Hexamilion falat a despotátus északi határainál.¹¹⁵ Noha ez a későbbiekben nem váltotta be a hozzá fűződő reményeket, világosan érzékelteti Bizánc szándékát, hogy itt mindenképpen meg akarta tartani hatalmát. Konstantinápoly lassú sorvadozása és Thesszaloniké elvesztése tovább növelte Morea presztízsét, s a tartomány idővel otthont adott a fővárosból elvándorolt, utolsó jelentős bizánci tudós-nemzedéknek, melynek legkiemelkedőbb alakja az újplatonista filozófus, Geórgiosz Gemiszthosz Plethon volt. Pezsgő kulturális élet jött létre, mely „felüdülést” hozott egy hanyatló birodalom számára. S noha 1446-ban a törökök pusztító hadjáratot vezettek Moreába, a bizánci hatalom itt mégis, mintegy hét évvel túl tudta élni a császárváros bukását.

4.3 II. Mehmed, felkészülés az ostromra

1451. február 2-án meghalt II. Murád, az oszmánok birodalmi státusának újjáélesztője. Mivel egy kivétellel már az összes fia eltávozott az élők sorából, az új szultán, a még csak 19 éves II. Mehmed lett. Az ifjú uralkodó, származása (anyja rableány volt), hevesége és ifjonti vérmérséklete miatt népszerűtlen volt a török udvarban, kiváltképp II. Murád régi minisztereinek körében.

Ezt az ellenszenvet tetézte, hogy hamarosan katonai vezérei tudtára hozta ambícióit, melyek Konstantinápoly és a többi bizánci terület elfoglalására irányultak. Úgy vélte, az Oszmán-birodalom csak akkor lehet igazán erős, ha eltávolítja ezeket az idegen testeket szervezetéből, melyek katonailag ugyan már rég nem jelentettek fenyegetést, diplomáciai próbálkozásaik folytonosan veszélybe sodorták a török hatalom létét. Az idős nagyvezír, Khalíl pasa azonban ellenezte a tervet. Ennek okai a mai napig tisztázatlanok: állítólag pénzügyi juttatásokat kapott a görög oldalról, ám a valószínűbb ok, hogy átlátta a támadás kockázatait. Egy ostrom ugyanis rendkívül költséges lehet, sikertelenség esetén pedig súlyos

¹¹⁵ Ostrogorsky, Georg: A Bizánci Állam története, Osiris kiadó, Budapest, 2003, 461.old

következményekkel járhat. Mindenesetre a szultán, hogy elterelje ellenfelei figyelmét, meghosszabbította az apja által kötött békét mind a bizánciakkal, mind pedig a Magyar Királtsággal.

A bizánci udvar felett azonban hamar megjelentek gomolygó viharfelhők, amikor II. Mohamed parancsára 1452 áprilisában a törökök egy új erőd építésébe fogtak a Boszporusz partjainál. Az év augusztusára el is készült a Rumeli Hisszár (torokelmetsző).¹¹⁶ XI. Konstantin értetlenül állt az események előtt (főleg a szultán béketapogatózásai miatt), s követeket küldött II. Mehmed udvarába. Küldöttei soha nem tértek haza. A császár megértette az idők szavát, ez már nyílt hadüzenet volt.

A Rumeli Hisszár felépülte hatalmas stratégiai előrelépést jelentett a törökök számára, ugyanis így ellenőrzésük alá tudták vonni a Boszporuszon történő áruforgalmat, s folyton figyelni tudták az ellenséges flotta mozgását. Mindez részét képezte II. Mehmed előkészületeinek, aki átlátta, milyen nagy jelentőséggel is bír a tengerek ellenőrzése. Tudta, hogy Konstantinápoly számtalan ostroma pontosan azért fulladt kudarcba, mert a védők valami módon külső utánpótláshoz jutottak. A szultán hatalmas hajóépítési munkálatokba kezdett, s néhány hónap leforgása alatt meg tudta szerezni a tengeri dominanciát Velencével és Genovával szemben. A következő év, 1453 márciusában a flotta felhajózott a Márvány-tengerre, s ezzel teljesen bolkád alá vonta Konstantinápolyt. Hogy a törökök pontosan hány hajóval rendelkeztek, vitatott. *„A bizánci történészek erősen túloznak. A Konstantinápolyban jelen levő olasz tengerészek tanúbizonysága alapján azt állíthatjuk, hogy a török flottának volt hat háromevezősorosa, tíz kétevezősorosa, tizennégy evezős gályája, hetvenöt fustája¹¹⁷, húsz parandariája¹¹⁸, és ezekhez csatlakozott még egy csomó kisebb alkotmány, amelyeket főként üzenethordásra használtak.”¹¹⁹*

Ezzel párhuzamosan a szultán megkezdte szárazföldi seregeinek összegyűjtését Thrákiában. A birodalom növekedése újabb és újabb néptömegeket vont oszmán ellenőrzés alá, így II. Mohamed serege feltételezhetően kiemelkedően nagyszámú volt. Egyes becslések szerint a török táborban mintegy 150-300 000 ember mozgolódhatott, ám biztosra vehető, hogy ezeknek csak egy része volt harcos. Jelen voltak ugyanis a birodalom minden részéről érkező kereskedők és dervisek, akik mind a gazdag zsákmányt kutatták. Ugyancsak itt voltak

¹¹⁶ Bréhier, Louis: Bizánc tündöklése és hanyatlása, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest, 1997, 461. old

¹¹⁷ Fusta: kicsiny, mozgékony, gályaszerű hajó.

¹¹⁸ Parandaria: nehéz, vitorlás szállítóhajó.

¹¹⁹ Runciman, Steven: Konstantinápoly eleste 1453, Osiris kiadó, Budapest, 2000, 83. old.

a katonáorvosok és egyéb polgári személyek, ám a harcosok száma még így is elérhette a mintegy 80 000 főt.¹²⁰ Ez a szám nyomasztóan magas, figyelembe véve a tényt, hogy rendkívül jól képzett, fegyelmezett csapatokról beszélhetünk. A janicsárok (elit gyalogos egységek) száma elérte a 10 000 főt, ám jelen voltak az anatóliai és a ruméliai hadtestek, valamint számtalan irreguláris csapat (basibazukok) a birodalom minden részéből.

Mindemellett, II. Mohamed rendkívül nagy figyelmet szentelt a megfelelő számú ostromgép kiállítatására, melyek központi eleme immáron az ágyú volt. Ebben hatalmas segítséget kapott egy Orbán nevű magyar ágyúöntőtől. Orbán még 1452-ben felajánlotta szolgálatait XI. Konstantinnak, ám ő, pénzhiány miatt, visszautasította. Ezután a szultánhoz fordult, aki készségesen megadta a megkövetelt pénzösszeget. A következő év elejére Orbán Drinápolyban számos ágyút öntött, köztük egy elöl 274 centiméter, hátul 90 centiméter átmérőjű monstrumot, melyről azt állította, hogy még „Babilon falait is áttörné”¹²¹.

Ezzel a félelmet keltő erőfelhozattal szemben a császár meglehetősen szerény hazai véderőt tudott összeszedni. XI. Konstantin titkára, Phrantzesz összeírása alapján a városban mindössze 4983 harcra fogható férfi tartózkodott.¹²² Noha Konstantinápoly védelmi rendszere, az újabb és újabb javítgatásoknak köszönhetően még mindig jó állapotban volt, ekkora emberhiány mellett a falak védelme lehetetlen feladatnak tűnt. Ebből a célból a császár 1452 őszén követeket küldött Itáliába, hogy segítséget kérjen a harcban, ami rá várt. Nem sokan válaszoltak azonban felhívására. Míg Genova mindenáron meg akarta őrizni semlegességét, Velence késlekedett a csekélyke erősítés elindításával. A pápát lekötötték hazai gondjai, a Bizáncnak szánt segélyt (három Genováól bérelt gályát) pedig továbbra is vonakodott útnak indítani, tudván a konstantinápolyiak Róma-ellenességéről. Sem Magyarország, sem Nápoly, sem pedig az ortodox hatalmak nem válaszoltak XI. Konstantin felhívására, egyesek saját gyengeségük, mások Bizánc-ellenes ambícióik miatt. Mitöbb, a szerbek még segédcsapatokat is küldtek a török seregbe.

Bizánc mégsem maradt magára küzdelmében. Volt még bátor keresztény keleten és nyugaton is, aki ki merte nyújtani karját. A Konstantinápolyban tartózkodó velenceiek, Girolamo Minotto vezetésével biztosították a császárt korlátlan támogatásukról, de sok genovai (mintegy 700 fő) is érkezett Giovanni Giustiniani vezetésével. Giustiniani, Kaffa egykori podestája rendkívüli népszerűségnek örvendett még a velenceiek körében is, és

¹²⁰ Runciman, Steven: Konstantinápoly eleste 1453, Osiris kiadó, Budapest, 2000, 84. old.

¹²¹ Runciman, Steven: Konstantinápoly eleste 1453, Osiris kiadó, Budapest, 2000, 85. old.

¹²² Runciman, Steven: Konstantinápoly eleste 1453, Osiris kiadó, Budapest, 2000, 92. old.

katonai tapasztalatai miatt a császár kinevezte a szárazföldi védelem parancsnokának. Akadtak törökök is, akik a császár mellé álltak, nevezetesen Orhán, oszmán trónkövetelő és csapatai. Azonban még ezen lelkes külföldi segédcsapatokkal is alig érte el a védelem a 7000 főt, ami nagyjából tízszeres számbeli hátrányt jelentett az oszmán sereggel szemben. Továbbá a teljes flotta mindössze 26 hajóból állt, mely látszólag semmi eséllyel sem bírta a török túlerővel szemben.¹²³

Időközben II. Mohamed, hogy biztosítsa az ostrom zavartalan lefolyását, két elterelő hadműveletet indított, egyet Albániába, egyet pedig Moreába. Ezzel le tudta kötni a császár esetleges támogatóit, s 1453 márciusában a főszereg el is indult Thrákiából Konstantinápoly felé. Április 2-án megjelentek az első török egységek. A császár elrendelte a városba vezető hidak lebontását, a kapuk bezárását, s a zárólánc kifeszítését Konstantinápoly és Galata partjai között. Ötödikére a teljes oszmán sereg a város elé vonult. Minden készen állt az összecsapásra.

5. Az ostrom

5.1 Kezdeti összecsapások

A város védelmére rendelkezésre álló sereg létszáma rendkívül alacsony volt, figyelembe véve az erődrendszer nagyságát. Mindez arra ösztönözte Giustinianit és a császárt, hogy minden embert a külső falakra és a nagyobb bástyákra összpontosítsanak. (A belső, magasabb falakat szinte üresen hagyták.) A város védelmének leggyengébb pontjánál, a Mezotheikonnál (ahol a Lükösz folyó behatol) maga a császár foglalt állást elit görög egységeivel. Tőle jobbra, a Khariszai-kapunál Giustiniani négyszáz lovaggal, míg északon a Balkhernai negyed kiszögellésénél Minotto és a velenceiek. A délebbi falrészeket Teophilosz Palaiologosz, Filippo Contarini és Demetriosz Kantakuzénosz védték. A stratégiailag kevésbé fontosnak ítélt tengeri falakon Orhán török, valamint Julia Péré katalán segédcsapatai helyezkedtek el. Ugyancsak itt álltak (főleg őrszemként) a város fegyverbe szólított szerzetesei és Gabriele Trevisano csapatai. A császár ügyelt arra, hogy hagyjon némi tartalékot a falaktól távolabb, ezt a feladatot pedig Iszidórosz kardinálisra és Nikeforosz Palaiologoszra bízta. Minden készen állt az összecsapásra.

¹²³ Runciman, Steven: Konstantinápoly eleste 1453, Osiris kiadó, Budapest, 2000, 92. old.

A szultán április 6-án elrendelte a falak lövetését. Noha kezdetben úgy tűnt, a Drinápolyban öntött ágyúk kiemelkedően hatékonyak, hamar kiderült, hogy működtetésük igen nehéz feladat volt, újratöltésük rendkívül sok időt vett igénybe, s igencsak megkeserítette a tüzérek munkáját a tény, hogy ezek az ágyúk nemegyszer (főleg túlhevülés miatt) felrobbantak. A falak lövetése mindezek ellenére folytatódott, s néhány nap leforgása alatt a külső védelem igen komoly károkat szenvedett. Hihetetlen szorgalmat és bátorságot kívánt a bizánci oldalon a falak folytonos javíthatása, melybe gyakran a helyi lakosság is besegített. Rudakat, gerendákat, köveket, cölöpöket hordtak a katonáknak, akik minden komolyabb ágyúzás után helyreállították, amit tudtak.

Tizenkét nappal a támadás megkezdése után, 18-án a szultán úgy vélte, eljött az idő, hogy kikezdje a védelmet.¹²⁴ Joggal tehetette ezt, hiszen az ágyútűz, kiváltképp Orbán monstrumáé, már jelentékeny kárt tett. A roham éjjel indult, pontosan a Mezotheikonnál. Úgy tűnt, Mohamed felismerte az erődrendszer gyengéjét, ezért Giustniani, lovagjaival erősítést küldött a császárnak. Az eredmény nem maradt el, a támadás mindössze négy órán át folyt, s a védők hatalmas diadalával végződött. A török oldalon káosz uralkodott, komolyak voltak a veszteségek, ez pedig igencsak felbátorította Konstantinápoly védőit.

5.2 Harc a tengeren

A védők kezdeti sikerei jelentős hatást gyakoroltak mindkét oldalon. Egyértelmű volt, hogy a törökök számbeli fölénye önmagában véve nem lehet döntő tényező. A falak lövetése és javíthatása párhuzamosan folyt, ám a császár és a szultán figyelme hamarosan a tenger felé fordult. Mehmed felismerte a blokádnak jelentőségét. Tudta, ha kellőképpen kiéhezteti Konstantinápolyt, könnyebb lesz a dolga. Hiába rendelkezett a város némi élelmiszertartalékkal, szüksége volt külső segítségre, anélkül ez előbb-utóbb elfogyott volna. Az éhező, gyenge katonák pedig képtelenek harcolni, s hajlamosabbak dezertálásra, árulásra.

A teljes tengeri dominancia még nem volt a törököké, hiszen állt még a zárólánc, s a görög és szövetséges hajók biztonságban voltak az Aranyszarv-öbölben. Ez közvetve azt is jelentette, hogy az öböl partján húzódó falakra nem kellett embereket elvonni, több jutott a szárazföldi védelemre. II. Mehmed már április 9-én megkísérelte flottájával a zárólánc

¹²⁴ Runciman, Steven: Konstantinápoly eleste 1453, Osiris kiadó, Budapest, 2000, 104. old.

áttörését. Ám sem ez, sem a következő, 12-én indított támadás nem járt sikerrel. A törökök nyomasztó számbeli fölénye mit sem ért a még mindig jóval képzetesebb görög és itáliai tengerészek magasabb fedélzetű hajói, jobb minőségű fegyverei és olthatatlan görögtüze ellen. A törököknek a szárazföldön tapasztalt műszaki fölénye itt nem használt semmit, kicsiny ágyúik nem rendelkeztek elegendő horderővel a keresztény hajók elsüllyesztésére. Ezek kisebb sikerek voltak, mégis sokat emeltek a görögök harci kedvén.

A fenti tényezőket figyelembe véve érthető volt a védők lelkesedése, amikor 20-án megpillantottak négy hajót a horizonton.¹²⁵ A pápa által felfegyverzett három genovai gálya és a Szicíliából visszatérő, élelmiszerrakományt cipelő görög hajó érkezett. A szultán azonnal megparancsolta Baltoglu admirálisnak, hogy támadjon: a hajókat vagy birtokában, vagy a tenger fenekén akarta látni. Hatalmas ricsaj, dobpergés mellett szinte az egész török hajóhad a kicsiny keresztény flotilla felé indult, melyet gyorsan közre is tudtak fogni. Egy álló napon át tartó küzdelemben azonban ismét a törökök maradtak alul. A kitűnő genovai és bizánci matrózok rendelkeztek elegendő fegyverrel a harchoz, és több mint elegendő vizeshordóval a török által gyújtott tüzek oltogatására. A keresztény hajókról alázóduló nyílzáporral szemben a támadók hiába próbálták megcsákyázni ellenségeiket, felkapaszkodó tengerészeik rendszerint a tengerbe hulltak. A flotilla keresztülverekedte magát a hatalmas fergetegen, s épségben futott be Konstantinápoly kikötőjébe. Értékes hadianyag, élelmiszer és emberi erőforrás érkezett így a városba, nem kis örömmujongás mellett. Noha a török flotta visszavonult, s ismét vereséget szenvedett, a császár és Giustiniani is pontosan tudta, hogy ez a segítség még mindig kevés a győzelemhez. Volt már elég fegyver, a falak erősen álltak, de a továbbra is hatalmas emberhiány miatt a küzdelem rendkívül kockázatosak tűnt.

A szultán eközben újabb stratégiát eszelt ki. A galatai dombon át akarta hajóit az Aranyszarv-öbölbe vontatni. Az előkészületeket mérnökei rendkívüli gyorsasággal hajtották végre, s így április 22-én már meg is kezdték a flotta egy részének átcsoportosítását.¹²⁶ Azonban a konstantinápolyi oldalon is kellő gyorsasággal dolgozták ki a megfelelő ellenlépés tervét. Egy trapezunti tengerész, Giacomo Coco tanácsára a császár úgy döntött, az éj leple alatt gyújtóhajókat küld az Aranyszarv túlszárnyán horgonyzó török hajók közé. A kivitelezésre azonban csak 28-án került sor, ez pedig drasztikus következményekkel járt. A terv, noha teljesen titkosnak szánták, valamilyen módon kitudódott, s feltehetően galatai kémek által a szultán is megtudta. Így hát amikor a keresztény hajók, Trevisano vezetésével a legnagyobb

¹²⁵ Runciman, Steven: Konstantinápoly eleste 1453, Osiris kiadó, Budapest, 2000, 106. old.

¹²⁶ Runciman, Steven: Konstantinápoly eleste 1453, Osiris kiadó, Budapest, 2000, 111. old.

csendben megközelítették a török pozíciókat, fogalmuk sem volt a veszedelemről, ami várta őket. Amikor már megfelelő távolságra voltak a partoktól, hirtelen ágyútűz törte meg a csendet, s a hamarosan támadásba lendülő török hajók könnyedén visszaszorították a meglepett keresztényeket úgy, hogy közben csupán egy hajót vesztek. Noha a keresztény flotta is mindössze két hajót veszített, sok értékes matróza esett el a harcban, mely komoly veszteséget jelentett.

II. Mohamed megszilárdította jelenlétét az öbölben, s bár úgy tűnt, a hadi szerencse kezdett átpártolni hozzá, hatalmas erőfeszítései, amik ugyan félelmet keltettek, csupán arra voltak elegendők, hogy a konstantinápolyi halászbárkák már nem futhattak ki teljes biztonságban a kikötőikből, s hogy a bizánciak kénytelenek voltak bizonyos mennyiségű csapatot az Aranyszarv-öböl partjára átcsoportosítani. A törökök továbbra is a szárazföldi falak felől szándékoztak támadni, így a várt fordulat sem következett be.

5.3 Kiújuló harcok a szárazföldön, a végső roham

Mindeközben szüntelenül folytatódott az ágyúzás, mely május 14-étől egyre intenzívebbé, koncentráltabbá vált. Ekkor már három helyen igen nagy kár keletkezett a külső falakon: a Drinápolyi kapunál, a Mezotheikonnál és a hármaskatonai kapunál. A szultán ezt kihasználva, egyre sűrűbb támadásokkal próbálta gyengíteni a védelmet, próbálkozásai azonban rendre kudarcot vallottak. A heves támadások és a különböző harcászati fortélyok (aknák, hatalmas gördülő torony) bevetése ellenére a védők kitartottak. A zárólánc továbbra is elválasztotta egymástól a török flotta két részét, a görögök pedig számos kisebb akciót tudtak végrehajtani az ellenfél gyengítésére. A törökök sikertelensége idővel megtette hatását. A katonák egyre fáradtabbak, kedvtelenek voltak, nem beszélve a már így is súlyos emberveszteségekről. Egyre inkább az idős Khalíl nagyvezír jóslata látszott beteljesülni, aki az oszmánok vesztét látta Konstantinápolyban. A hosszú ostrom alatt alig voltak török sikerek, s az uralkodó ambícióit már nagyon sokan nem osztották táborában.

Noha velük szemben XI. Konstantin csapatai az eddigiekben meglehetősen nagy sikereket tudtak elérni, rendkívül alacsony emberveszteség árán, itt is ébredezett az elégedetlenség. A fokozódó készlethiány miatt egyre gyakoriabbaká váltak a nyílt összetűzések velenceiek és genovaiak között, s továbbra is nyomasztó volt a tény, hogy

jelentősebb külső segítség még mindig nem érkezett, sem a pápa, sem más nyugati hatalom részéről.

II. Mehmed, érezvén a helyzet súlyát, május 26-án rendkívüli haditanácsot hívott össze.¹²⁷ Itt felszólaltak vezérei, s noha a nagyvezír visszavonulásra szólított fel, a többség Zaganosz pasa hívó szavára hallgatott, ki úgy látta, még mindig van esély a győzelemre. A szultán természetesen az utóbbi pártjára állt, így el is dőlt, hogy a török egységek nem hátrálhatnak meg. Tett egy utolsó békeajánlatot a császárnak, ám elutasításban részesült. Konstantin semmi áron sem akarta feladni városát, népe pedig biztosította afelől, hogy követik bárhová, akár a halálba is. Másnap II. Mohamed seregszemlét tartott, s esküt tett csapatainak a zsákmány igazságos elosztásáról, valamint arról, hogy az ostrom után háromnapos szabad fosztogatást engedélyez. Ezután egy napra pihenőt parancsolt.

Május 28-a hétfői napra esett. Elérkezett a döntő ütközet ideje. A szultán elrendelte a falak szárazföldi és tenger felőli támadását. A roham súlypontja azonban ezúttal is a Lükösz völgyébe esett, melyet most is Giustniani és a császár védett nagy lelkesedéssel. Hajnali fél kettőkor indult meg az irreguláris basibazukok támadása. Emberek ezrei rohanták meg a város falait. Kétórányi heves harc után a védők diadalmaskodtak, ám nem volt idejük pihenni, ugyanis máris érkezett a második hullám, az anatóliai hadtest fergetege. Ekkor már jóval kiélezettebb harc kezdődött, hiszen most már képzettebb, fanatikus muszlim seregek támadtak. A török tüzérségnek sikerült újabb részt ütnie a falon, itt pedig anatóliaiak csapatai özönlöttek be. Noha a védelem kis híján összeomlott, a védők fegyelme meghozta az áhított sikert. A csata, úgy tűnt, Bizánc győzelmét fogja meghozni.

II. Mehmed haditerve nyilvánvaló volt. A kevésbé erős egységeinek bevetésével csupán az ellenségének kimerítését akarta elérni. Immáron négy órája tartott a küzdelem, s csak ekkor csatlakoztak be a szultán friss, elit egységei, a janicsárok. A stratégia bevált, a védők egyre nehezebben tudtak ellenállni. Ekkor, egy furcsa véletlen hozta meg a csata igazi fordulópontját. Egy török egység felfedezte, hogy az egyik kiskaput, a Kerkoportát nyitva felejtették, bizonyára valamelyik kitörés után. Itt törökök tömegei özönlöttek a falak mögé, s igencsak összezavarták a görögöket. A katasztrófa viszont csak akkor következett be, amikor nem sokkal később egy lövedék eltalálta Giustnianit, a védelem parancsnokát.¹²⁸ Giustiniani kénytelen volt elhagyni a harcot, s ezt látva, genovai katonái azt hitték, a város elveszett. A

¹²⁷ Bréhier, Louis: Bizánc tündöklése és hanyatlása, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest, 1997, 466. old

¹²⁸ Bréhier, Louis: Bizánc tündöklése és hanyatlása, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest, 1997, 467. old

kialakult fejtelenségben a csapatok egy része rendezetlen visszavonulásba kezdett a belső falak mögé. XI. Konstantin görög katonái egyedül maradtak a török támadókkal szemben. Észlelvén a veszélyt, ők is hátrálni kezdtek. Mindeközben a császár számára nyilvánvalóvá vált az összeomlás, s néhány társával (Theophilosz Palaiologosz, Dalmata János, Don Francisco de Toledo) együtt hősiezen a beözönlő forgatag közé vetette magát. Itt érte utol a méltó hősi halál a Római-birodalom utolsó császárat.¹²⁹ Konstantinápoly 1453. május 29-én elesett.

5.4 A város feldúlása

A falak áttörésével megnyílt az út az ősi városba. Noha még egy ideig tapasztalható volt némi ellenállás, a védők hamar összeomlottak a török csapatok támadása alatt, akik azonnal megkezdték az ígért fosztogatást. Emberek sokaságát ölték meg, bárkit, aki csak az útjukba került. Férfiakat, nőket, gyermekeket. Akit nem öltek meg, azt azonnal vásra verték, s fogolyként magukkal vitték. A város gazdag épületei sem menekülhettek meg, így esett áldozatul a Blakhernai negyedben található császári palota, a khorai templom, a Szent György és a Pantokrator templom, de az ötszázéves Nea Bazilika is. Válogatás nélkül fosztottak ki palotákat, lakóházakat, kolostorokat, templomokat. A fergeget megállíthatatlanná vált, s így hamarosan elérte a város szívében fekvő Hagia Sopihiát is. Itt hívek tömegei zárkóztak be a katedrálisba, várva a csodát, az isteni kart, mely talán megmenti őket. Csalódniuk kellett. Semmiféle csoda nem történt, s a törökök rövid idő alatt betörték a csodálatos épület kapuit. A megrémült tömeg egy részét azonnal lemészárolták, nagyobb részüket azonban láncra verve vitték a török táborba. A fosztogatók csupán egy nap alatt mintegy négyezer embert öltek meg, s ötvenezret ejtettek fogságba.

Érdekességként említhetjük meg azonban a tényt, hogy néhány negyed elkerülte a török támadók dühét. Ennek oka abban lelhető fel, hogy a város fokozatos elnéptelenedése miatt sok városrész már teljesen elkülönült egymástól, sőt fallal volt körülvéve. Így amikor a lakosok látták, hogy már minden elveszett, némely helyeken bölcsen átadták magukat a

¹²⁹ Runciman, Steven: Konstantinápoly eleste 1453, Osiris kiadó, Budapest, 2000, 142. old.

támadóknak. Az ilyen negyedeket rendszerint megkímélték, s így megmenekülhetett a Phanar, a Petrion, a Pszamatia valamint a Studion lakossága.¹³⁰

II. Mehmed még a diadal napján belovagolt a meghódított városba. Első útja a Hagia Sophiába vezetett, melyet egyik imámjával, híven a muszlim szokáshoz, azonnal át is alakíttatott mecsetté.¹³¹ A szultán körbejárta a várost, s látva, hogy annak alig maradt érintetlen kincse, megálljt parancsolt a rablóhadjáratnak. Noha ezzel megszegte esküjét, senki sem panaszkodhatott, tekintettel a bő zsákmányra.

5.5 A többi bizánci terület elfoglalása

Konstantinápoly ugyan elesett, s a császárság megszűnt létezni, a bizánci Morea és a Trapezunti császárság még mindig állt. Az 1453-at megelőző évtizedekben a főváros gyengülése miatt már jó ideje ezek voltak a görög ellenállás központjai, s nem elhanyagolható tény, hogy a Peloponészoszon még élt az ősi Palaiologoszok vérvonala. II. Mehmed mindezzel tisztában volt, mint hogy azt is tudta, hogy amíg XI. Konstantin még élő fivéreit, Demetrioszt és Thómaszt, Morea despotáit, le nem söpri a politika színteréről, az Oszmán-birodalom nem szabadulhat a pápa és egy esetleges keresztes hadjárat veszélyétől.

A már régóta egymás közt viszálykodó despoták szinte azonnal a szultán vazallusaivá váltak, lévén, hogy nem volt más választási lehetőségük. Ez elodázta Morea vesztét, ám mindenki előtt nyilvánvalóak voltak a szultán tervei. A két despota a súlyos pénzhiány miatt azonban képtelen volt a megkövetelt évi pénzösszeg kiállítására, ami alapul szolgált II. Mehmednek, hogy 1460-ban hadjáratral pusztítsa el Bizánc utolsó európai erősségét. XI. Konstantin idősebbik öccse, Demetriosz, a szultán udvarába állt, míg a fiatalabbik, Thómasz, Itáliába menekült.

A Trapezunti császárság a Pontoszon, melyet még 1204-ben alapított I. (Komnénosz) Andronikosz unokája, Alexiosz, némileg kedvezőbb időket élt meg. Ezüstbányái, s a tény, hogy nagy kereskedelmi útvonalak kereszteződésén állt, lehetővé tette huzamosabb ideig tartó megmaradását. Kitűnő helyzete ellenére itt is fokozatos sorvadás volt tapasztalható Genova és a törökök előretörése miatt, így amikor II. Mehmed 1461-ben elsöpörte az utolsó

¹³⁰ Runciman, Steven: Konstantinápoly eleste 1453, Osiris kiadó, Budapest, 2000, 154. old.

¹³¹ Bréhier, Louis: Bizánc tündöklése és hanyatlása, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest, 1997, 468. old

Komnénosz császár, I. Dávid birodalmát, esély sem volt a védekezésre. Hiába próbálkoztak a trapezuntiak szövetségi rendszer kiépítésével Kelet-Anatóliában, az oszmánok dominanciája már megkérdőjelezhetetlen volt. Így hát 1461. augusztus 15-én elveszett a görög szabadság, s egyben az ősi Római-birodalom utolsó erőssége.¹³² Lezárult egy több ezer éves korszak.

6. Következtetések

A Bizánci-birodalom megszűnése, noha hatalmas visszhangot vont maga után, már nem hozhatott sorsdöntő fordulatot a történelem folyamán. Az évszázadok hömpölygése alatt a néhai hatalmas ország befolyása már jóval a bukás előtt elhanyagolhatóvá vált, s elkerülhetetlen veszthez már jó ideje semmiféle kétség sem férhetett. A nyugati világ, élen a pápával, ezek után sem tett jelentősebb ellenlépést a feltörekvő oszmánok megfékezésére, még a XVI. században sem, amikor már Magyarország is a hódítók karmai közé került.

Mindeközben az atlanti utak megnyílása idővel meghozta a levantei kereskedelem lehanyaglását, s törökök által, Isztambul néven újjáépített, immáron török város sokat visszanyert régi fényéből, melyet az évszázadok nehéz pora oly sok időre betakart. Senki sem vállalkozott már keresztes hadjáratra a görögök megsegítésére, így bátran mondhatjuk, hogy 1453 után nemcsak a bizánci Konstantinápoly hosszú története zárult le, hanem a nagy, keleti vallási háborúk is.

Bizánc létének, illetve immáron nemlétének legjelentesebb eleme, ahogyan azt már II. Andronikosznál is láthattuk, kulturális öröksége volt. A Moszkvai Nagyfejedelemség vált a „harmadik Rómává”, míg a török uralom alá került délszlávok identitásának megőrzőjévé pontosan az a keleti, ortodox kereszténység vált, amit Konstantinápolytól kaptak. Mindemellett a nyugatra települő, utolsó nagy görög tudósnemzedék teljesen új lendületet adott a kibontakozó reneszánszoknak. *„Bizánc megőrizte az antik örökséget, és ezáltal világtörténelmi küldetést töltött be. Megőrizte a pusztulástól a római jogot, a görög költészetet, filozófiát és tudományt, hogy azután továbbadja a nagy örökséget a befogadásra megért európai népeknek.”*¹³³

¹³² Runciman, Steven: Konstantinápoly eleste 1453, Osiris kiadó, Budapest, 2000, 175. old.

¹³³ Ostrogorsky, Georg: A Bizánci Állam története, Osiris kiadó, Budapest, 2003, 470. old

7. Bizánc hanyatlásának kronológiája

1201-04 A negyedik keresztes hadjárat

1204 A keresztesek beveszik és kifosztják Konstantinápolyt. Megalakul a Latin-császárság, a Nikaiai-császárság, a Trapezunti-császárság és az Epeiroszi-despotátus.

1205 A keresztesek vereséget szenvednek Hadrianopolisnál.

1206 I. Theodórosz Laszkariszt Nikaiai császárrá koronázzák, Velence elfoglalja Krétát.

1210 A ravennai zsinat

1211 I. Theodórosz Laszkarisz legyőzi a szeldzsukokat.

1214 I. Theodórosz Laszkarisz visszaveri Flandriai Henrik támadását.

1217 Theodórosz Angelosz visszafoglalja Thessalonikét.

1219 Megalakul az önálló szerb egyház, I. Theodórosz Laszkarisz békét köt Velencével.

1222 A mongolok megjelennek Európában, III. Batatzész János kerül Nikaia trónjára.

1230 A bolgárok elpusztítják a Thessaloniké-i császárságot.

1236 Egyesült nikaiai és bolgár sereg ostromolja meg Konstantinápolyt.

1240 A mongolok legyőzik a szeldzsukokat.

1244 A Thessaloniki despotátus a Nikaiai-császárság vazallusa.

1246 Batatzész János beveszi Thessalonikét.

1254 Egyiptomban megalakul a Mameluk-birodalom.

1258 A mongolok elpusztítják Bagdadot.

1259 A Pelagóniai csata

1261 A Latin-császárság bukása. VIII. (Palaiologosz) Mihály bevonul Konstantinápolyba.

1262 A bizánciak behatolnak Moreába.

1264 Niképhorosz Grégorasz megírja önéletrajzát.

1265 Arszenioszt választják Konstantinápoly pátriárkájává.

1267-72 Anjou Károly előretörése Epeiroszban

1269 Bizánc elfoglalja Müsztraszt.

1274 A Lyoni zsinat

1281 „A szicíliai vecsernye”

1282 Meghal VIII. Mihály, helyére II. Andronikosz lép. Szerbia elfoglalja Skopjét.

- 1302** A bizánciak első veresége Oszmántól. Oszmán megkezdi Bithünia elfoglalását.
- 1303** II. Andronikosz segítségül hívja a katalán kompániát.
- 1304** A katalán kompánia visszaveri a törököket, de utóbb fellázad Bizánc ellen.
- 1308** Az ottomán törökök behatolnak Európába.
- 1311** A Halmüroszi csata
- 1321-28** Polgárháború II. Andronikosz és III. Andronikosz között
- 1326** Az oszmánok elfoglalják Brusszát.
- 1330** A szerb sereg vereséget mér a bolgárokra Velbuždnál.
- 1331** Az oszmán törökök beveszik Nikaiát, Szerbiában Dusán István lép a trónra.
- 1332** Meghal II. Andronikosz.
- 1337** Az oszmánok elfoglalják Nikomedeiát.
- 1340** Szerb előretörés Epeiroszban, török előretörés Kis-Ázsiában.
- 1341** Kantakuzénosz János felkelése
- 1342-49** Zelóta uralom Thessalonikében
- 1341-1351** A „Hészükhaszta vita”
- 1345** Dusán István, szerb király meghódítja Makedóniát.
- 1346** Dusán Istvánt Skopjében császárrá koronázzák.
- 1347-54** V. János és VI. János társceszári uralkodása
- 1348** A Müsztraszi-despotátus megalapítása.
- 1351** A Konstantinápolyi zsinaton elfogadják a hészükhaszta tanítást.
- 1354** Az oszmán törökök elfoglalják Kallipoliszt, VI. János átadja a hatalmat V. Jánosnak.
- 1354-57** Polgárháború V. János és Kantakuzénosz Máté között
- 1355** Meghal Dusán István szerb császár.
- 1366** Az ottománok elfoglalják Hadrianopoliszt, s azt központjuknak teszik meg.
V. János Magyarországra utazik.
- 1368** Szentté avatják Grégoriasz Palamaszt.
- 1369** V. János Rómába utazik.
- 1371** A Maricai csata
- 1373** V. János I. Murád vazallusává válik.

- 1376-79 polgárháború a Bizánci-birodalomban
- 1383 Az oszmán törökök elfoglalják az Athosz-hegységet.
- 1385 Az oszmán törökök elfoglalják Szófiát.
- 1387 A törökök beveszik Thessalonikét.
- 1389 A Koszovói csata
- 1390 A törökök elfoglalják Philadelpiát, VII. János felkelése.
- 1393 Az oszmán-törökök elfoglalják Thesszáliát és Bulgáriát.
- 1394 II. Mánuel megtagadja az adófizetést az ottománoknak.
- 1396 Nikápolynál a törökök vereséget mérnek az I. Zsigmond vezette keresztiesekre.
- 1397 I. Bajezid, török szultán megostromolja Konstantinápolyt. Bulgária török vazallus.
- 1399-1403 I. Manuel bejárja Európát.
- 1402 Az angorai csata, Bizánc visszafoglalja Thessalonikét.
- 1403 Belháborúk kezdete az Oszmán-birodalomban
- 1411 I. Mohamed újra egyesíti a törököket.
- 1421 Meghal I. Mohamed.
- 1422 II. Murád megostromolja Konstantinápolyt.
- 1423 török hadjárat Moreában
- 1424 Felújul a hűbéri viszony Bizánc és az Oszmán-birodalom között.
- 1430 A törökök ismét elfoglalják Thessalonikét.
- 1437 Besszarion válik Nikaia metropolitájává.
- 1438-39 A ferrarai-firenzei zsinat
- 1444 Az I. Ulászló vezette keresztiesek vereséget szenvednek II. Murádtól Várnánál.
- 1446 Újabb török hadjárat Moreában.
- 1451 II. Mohamed kerül az Oszmán-birodalom élére.
- 1452 Felépül a Rumeli Hisszár.
- Bizáncban kihirdetik az úniót a római-katolikus egyházzal, meghal Gémisztosz Plethon.
- 1453 május 29. Konstantinápoly eleste
- 1460 Az oszmánok elfoglalják Moreát.
- 1461 Az ottománok megdöntik a Trapezunti-császárságot.

8. A felhasznált irodalom jegyzéke

1. Bréhier, Louis: Bizánc tündöklése és hanyatlása
Bizantológiai Intézeti Alapítvány, Budapest, 1997
2. Brujić, Dragan: Vodič kroz svet Vizantije od Konstantina do pada Carigrada, Dina,
Beograd, 2005
3. Dil, Šarl: Istorija Vizantijskog Carstva, Logos Art, Beograd, 2008
4. Kaplan, Mišel: Vizantija, Clio, Beograd, 2008
5. Oksfordska Istorija Vizantije, Dereta, Beograd, 2004
6. Ostrogorsky , Georg: A Bizánci Állam története, Osiris kiadó, Budapest, 2003
7. Runciman, Steven: Konstantinápoly eleste 1453, Osiris kiadó, Budapest, 2000